

Ngā Kōrero o Hauraki

E Moko e...

Nā Jim Nicholls
(Kaikohikohi, Kaituhi Kōrero)

He Pānuitanga o Te Poari Māori o Hauraki

Ngā Kōrero o Hauraki
He Kohikohinga nā Pōnui Nicholls

He Pānuitanga o Te Poari Māori o Hauraki

Kohikohinga/Tuhinga — Nā Pōnui Nicholls

Whakatikatika Kupu — Nā Tom Roa

Te Hoahoa o te Uhi — Nā Rebecca Cundy

Te Kaipikitia — Nā Rebecca Cundy

Kaiwhakaputa Pukapuka — Nā Waikato Print

Kaimana Painga Kōrero — Nā Te Haumarangai Conner

Nā Tom Roa rātou ko Te Ratonga Whakamāori o Te Pua Wānanga ki te Ao, University of Waikato ngā Kaiwhiringa reo i Whakamāoritia ngā Kōrero.

I whakapukapukatia e Waikato Print.

Te Mana Pupuri o te pukapuka nei © 2006 Hauraki Māori Trust Board, ēngari ki ia kōrero me ia kōrero, nā rātou i homai.

Ko te Putanga nei i te 2006 nā te Poari Māori o Hauraki me Waikato Print te Kaiwhakaputa.

Hauraki Māori Trust Board, 41 Belmont Road, Paeroa

ISBN: 978-0-9582800-0-6

He Mihi

*‘Koutū tangata e taea te parepare –
Koutū whenua e kore e taea te parepare.’*

Kei te nui te mihi ki ngā kaikōrero me ō rātou uri, nā rātou te whakaae kia tāngia ēnei kōrero. Pānuitia ana ki ngā tamariki mokopuna, he ara hei whai mā ngā whakatupuranga, kia kore ai ngā mātauranga o ngā wā o mua e ngaro. Ko te tūmanako o te whakaaro he mea akiaki ēnei kia kōrerotia ētahi atu.

He mihi anō rā ki a Tom Roa me Te Ratonga Whakamāori o Te Whare Wānanga O Waikato, nāna ngā whakamāoritanga me te etita o ngā kupu Māori.

Heoi anō, kāore e mutu te karamihi o te ngākau ki a Te Haumarangai Conner nāna te whakapau i ōna kaha kia tau anō ai te wairua me te reo o ngā kōrero ki tō Hauraki tikanga, reo, wairua hoki.

Ko te tūmanako o te whakaaro a Te Poari Māori o Hauraki, he haringa i te ngākau o te kaipānui mai i ngā wheako a ngā kuia koroua, nā rātou te ngāwari o te tuku mai i ā rātou kōrero hei whakaaroaro mā koutou ko ā tātou tamariki mokopuna ki te ao i nōhia ai e rātou mā i tō rātou nā wā. He aha koa nō Hauraki, mō Hauraki, he pānga anō ki ētahi atu iwi, he rite tonu te āhua.

Ko te whakakapainga o ngā mihi ki te Community Based Language Initiative nāna te pūtea tautoko i tutuki ai te whakatikatika i ēnei rauemi reo.

*‘Ngā puke ki Hauraki ka tārehu
E mihi ana ki te whenua
E tangi ana ki te tangata
Tihei mauri ora!’*

Kaikōrero

Pani Gage
Ngāti Tara Tokanui

Laura Hiku
Ngāti Hako

Pat Macdonald
Ngāti Hei

Pauline Mōrehu
Ngāti Hikairo

Mirth Ngāpō
Ngāti Tamatera/Ngāti Porou

Hine Te Awhimate Kipa Poutu
Ngāti Maru

Vera Rakena
Ngāti Hako

Pongarauhine Renata
Ngāti Pūkenga

Mate Royal
Ngāti Tamatera

Hārata Williams
Ngāti Paoa

Kaimana Painga Kōrero

Te Haumarangai Conner
Ngāti Maru/Ngāti Whanaunga

Ngā Kōrero

Heke-i-te-Rangi	7
<i>nā Marion Peeke, Pongarauhine Renata, Pauline Mōrehu, Hine Te Awhimate Kipu Poutu</i>	
Te Mahi Parāoa Rēwena	11
<i>nā Hārata Williams</i>	
Ngā Pūnaha Whakamahana a te Māori	15
<i>nā Laura Hiku</i>	
Te Hopu Tuna i te Apetoa	19
<i>nā Hine Te Awhimate Kipa Poutu</i>	
Kōrero Kēhua	25
<i>nā Mirth Ngāpō</i>	
Tikina ngā Hua a Tangaroa	29
<i>nā Pani Gage</i>	
Tono: He Whakaritenga Mārena	33
<i>nā Hārata Williams</i>	
Te Horoi Tinana	37
<i>nā Laura Hiku</i>	
Te Tapu o Taumaharua	41
<i>nā Mate Royal</i>	

Taku Wā i te Kura <i>nā Mirth Ngāpō</i>	47
Te Karo i a Kutu <i>nā Laura Hiku, Hine Te Awhimate Kipa Poutu</i>	51
Te Patunga mō te Kōrero Māori <i>nā Laura Hiku, Vera Rakena, Pongarauhine Renata</i>	55
Te Apurangi, Ngāpuhi me te Kete Kaimoana <i>nā Pani Gage</i>	59
Ngā Kūtai i te Pini i Te Toa Kōwhai Whakamāmā Utu <i>nā Hine Te Awhimate Kipa Poutu</i>	63
Te Horoi Kākahu i te Awa <i>nā Hārata Williams</i>	67
Kimi Ara ki te Kāinga <i>nā Hārata Williams</i>	73
Ko te Whare o Koro <i>nā Pat Macdonald</i>	77
Ngā Kanikani i te Marae <i>nā Laura Hiku</i>	81
Te Pikitia ki Kapanga <i>nā Mirth Ngāpō</i>	87
Tōku Tupuna me te Tohunga <i>nā Mirth Ngāpō</i>	93

Heke-i-te-Rangi

*nā Marion Peeke, Pongarauhine Renata,
Pauline Mōrehu, Hine Te Awhimate Kipu Poutu*

Ko tōna tikanga, he mea 'i heke mai i te rangi'. I tō whānautanga mai e moko, ko koe te kōtiro mātāmua o ō mātua, ā, nā te kaha o te harikoa ka tapaina koe e rāua ki taua ingoa i te mea he whakapono anō hoki nā tō whānau, he koha ātaahua koe mai i te rangi. Tūturu, e moko, nō

ngā whakahekenga tūpuna tō ingoa. Kei ngā whakapapa o ētehi o ngā iwi o Hauraki. He kōrero anō kei muri o ngā ingoa Māori.

Ko tētahi o ō tāua tūpuna, ko Tamehana Peeke. I whānau i Whakatīwai, i te tau 1825 pea. Nō tōna whānautanga mai ko tōna ingoa ko Tamehana Tamehana. Ka kaumātua ake, ka whakaingoatia ko Tamehana Peeke e tana iwi. Ko te 'Peeke' nei he kupu Pākehā, arā, he 'bag', he 'pack'. I riro i a ia te ingoa nei, nā te mea he karere ia mō tōna iwi, ko tāna he kawē i ngā pānui i roto i te pēke.

Ko tētahi tupuna anō ōu, he kuia nō Manaia, ko tōna ingoa ko Rena Punehu. Tērā rā te parekuratanga urutā i māuiui ai te tini o te iwi i Manaia. Ko ētehi i mate noa. Ka tapaina ko Matekino, arā he 'bad illness'. Ko tana tamāhine ko Hiromena i whakaingoatia ko 'Kaata' nā te waha a tana whaea i a ia, i te wā e pana ana te whaea i te kaata kawē i ngā tūpāpaku. Ko tētehi anō o ō mātou kuia ko Kohi Maketū, i tapaina ki te tahumaero-a-pukahukahu, ko te ingoa Māori he 'kohi'.

Nā reira hoki i raruraru ai tō kuia.

Ka whānau mai ana he tamaiti, ka tau he ingoa mōna kātahi ka haere tētahi o te whānau, te tikanga he whaea kēkē, ki te rēhita i tōna ingoa. I ētehi wā, ka hīanga ētehi o ngā whaea nei, ka hoatu ki te kai-rēhita he ingoa kē.

Ka kitea e te kuia nei, hau! ehara tōna ingoa rēhita i te Pauline Mōrehū, e ai ki nga kōrero, ko 'Mate Mōrehū' noa iho.

Nō muri kē mai nō te hiahia ki te tīwhikete whānau mai i te Tari Rēhita ka mōhio ai rātou ki o rātou ingoa tūturu.

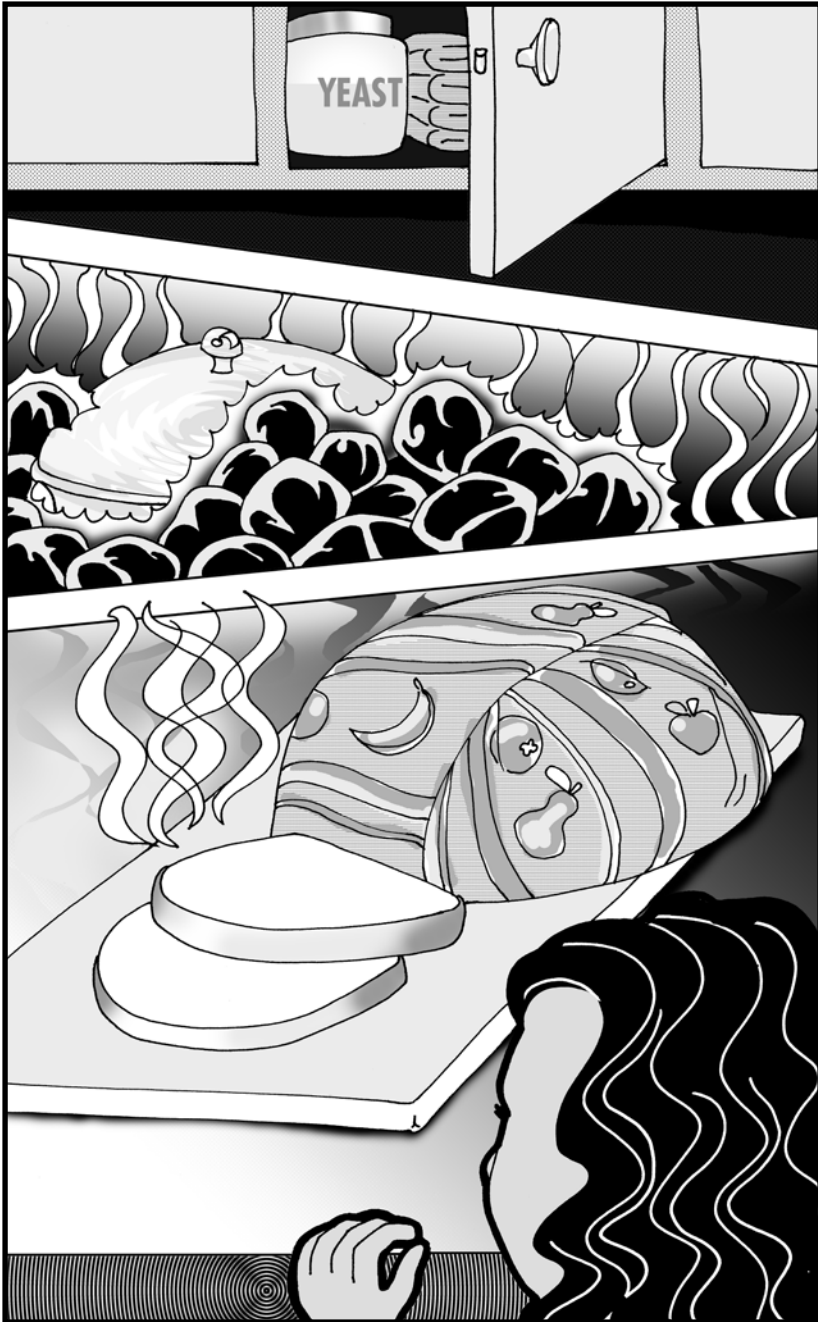

Te Mahi Parāoa Rēwena

nā Hārata Williams

Ina, he mea tunu ki te umu. He momo tō rino, e rua kōhua pea te rahi. Ka mahia te parāoa mai i te pūrere mā, i te wai, me te rēwena hoki kia rewa tika ai te pūrere.

Ka waihongia te rēwena ki roto o te ipu,
ā, ki roto rā anō i te kāpata pōuri kia pakari.
Ka kōroringia te pūrere me te wai, kātahi ka
tāpirihia atu te rēwena.

Ka pokepokengia te putunga kia porowhita
te whānui, kia rite ki te āhua o te umu, engari
kia hāwhe noa pea te hōhonu. Ka rewa ana te
parāoa, ka whai wāhi ki te nui o te umu. Ka
makaia ana te putunga nei ki roto i te umu, ka
taupokingia. He mea toimaha te taupoki kia
kaua e neke mai i te kaha o te wera o roto. Kātahi
te umu ka waihongia ki roto o ngā pungarehu
o te ahi. Ko te mānuka te wahie pai, te take, he
mau tonu i ngā pungarehu te wera. Waihongia
ana te umu ki runga o ngā pungarehu, kātahi
ka kāuwhia katoatia ki te pungarehu me ngā
motumotu ahi. Kia rua hāora pea, ka maoa.

Maoa ana te parāoa, ka tangohia mai i te
umu, ka tākaia ki tētahi tītaora mākū kia noho
hou tonu ai, kia mātao haere ai hoki i mua

i te kāinga. Maumahara ana au ki ngā mea whakauru. Ēngari ko te mea nui o te mahi parāoa rēwena ehara kē i te mea whakauru, ēngari kei te rahi o aua mea me te āhua o te kōrorirori me te pokepoke.

He mea tuku iho i a Te Puea tēnei pūkenga, ā, i roto i ngā tau, nāku i tuku ki ngā uri whakaheke.

*Ngā Pūnaha Whakamahana
a te Māori
nā Laura Hiku*

He tino pātai tēnā e moko! Mē he hui, he tangi rānei ki te marae he mahi anō tā tēnā tā tēnā. He nui ngā tūmomo mahi. Ko tētehi o āku nei mahi, he whakahaere i tō mātou ara whakamahana. I ngā pō, he māeke te wharenuī, karekau ana

he mīhini hiko hei whakamahana mai. Ko tāku hei tahu i te ahi nui ki waho o te wharenuī, he mānuka, he tutupāhi, he whiro me ngā wahie kāore e paoa.

Ko te 'mirimiri' te ingoa o ngā toenga pungarehu. Ko tā mātou he maka i ngā pungarehu ki roto ki tētehi tāpu rino nui kua whārikingia ā raro ki te oneone.

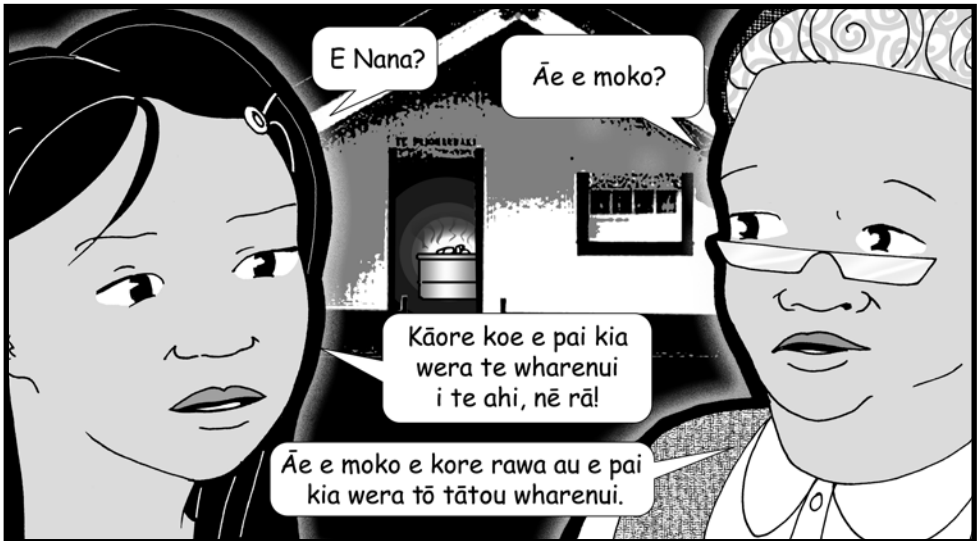
Ka weto haere ana ngā pungarehu, ko tāku anō he whakakī rā i te tāpu. I ētehi wā, he kōrori noa tāku i aua pungarehu kia rewa ake ētehi anō ki runga. Nā te mura o ngā pungarehu wera te mārama o roto o te wharenuī.

I ngā ra o mua, ko tāku rongō ka keria tētehi rua ka whakakīa ki te pungarehu mai i te ahi. Ka ūwhia ki te oneone kia kore ai e kā tonu. Ki te hiahiatia te mirimiri, ka tīkina atu ngā pungarehu i roto i te rua a ka tahuna ki ētehi wahie pakupaku nei. Na, kua kā ano tō mirimiri.

Nō te taenga mai o te hiko i te tau 1945, he papa oneone tonu tō mātou, na, kāre kau he aha ki te whakamahana i a mātou. Karekau ana he pūtea hei hoko mihīni hiko whakamahana. Ko tā Kui rāua ko Koro he whakaaro kē ki te utu o te hiko, he pōhara rawa mātou, nō reira ko tāku he tiaki tonu i ngā pungarehu whakamahana i te wharenuī.

Tae rawa ana ki te wā he papa rākau tō te wharenuī, kāore i whakaaea te mirimiri e ngā ruruhi me ngā koroheke kei wera hoki mātou katoa me tō mātou tupuna ā-whare.

Nō muri mai he akiaki anō kia hokona te mīhini hiko whakamahana.

Te Hopu Tuna i te Apetoa nā Hine Te Awhimate Kipa Poutu

Āe. Haere ai mātou i waenganui pō ki te awa ki te rama tuna ki te kimi hoki i ngā tuna kei ngā tahataha o te awa e noho ana. Ka kitea ana tētehi, ka pīhukatia ki te waea namawaru kua whakakoia rā tētehi pito. Ka werohia ana te tuna, ka kōwiriwiri i te waea nei, kātahi ka whiua te

tuna ki uta. Kātahi ka makaia ki roto i te pēke huka. Ki te waihotia te tuna ki runga i te karaehe ka hoki haere anō ki te awa.

I ētehi wā, ka pīhukatia e mātou te tuna, ka makaia ki roto i te pēke. He rite te pīhuka ki te pia ēngari kāore hoki he kāniwha. Ka kitea ana tētehi tuna, ka pīhukatia, ka whiua ki uta.

E mōhio ana koe ki a Nana Poutu nō Parawai? He rerekē tā rātou rama tuna. E whā pātiki te matara o tō rātou kāinga i te apetoa o Te Tēmu. Tō ana te rā, ka tukuna ngā para o reira ki te awa, ka kitea ngā toenga mīti e mānu ana i te wai. Ka huakina ana e rātou ngā ipu toto, ka rere tika ki te awa, ka wherowhero katoa te wai.

Ka āhua kōwhai haere te wai i te tukunga o ngā roke kararehe kia rere ki roto i te awa. Kāore he raruraru ki ngā tamariki e noho pātata ana ki tēnei wāhi nā te mea i reira hoki te nuinga o ō mātou mātua, whanaunga e mahi ana i taua wā. I ngā rā o ngā tekau tau mai i te 1940 ki te 1950

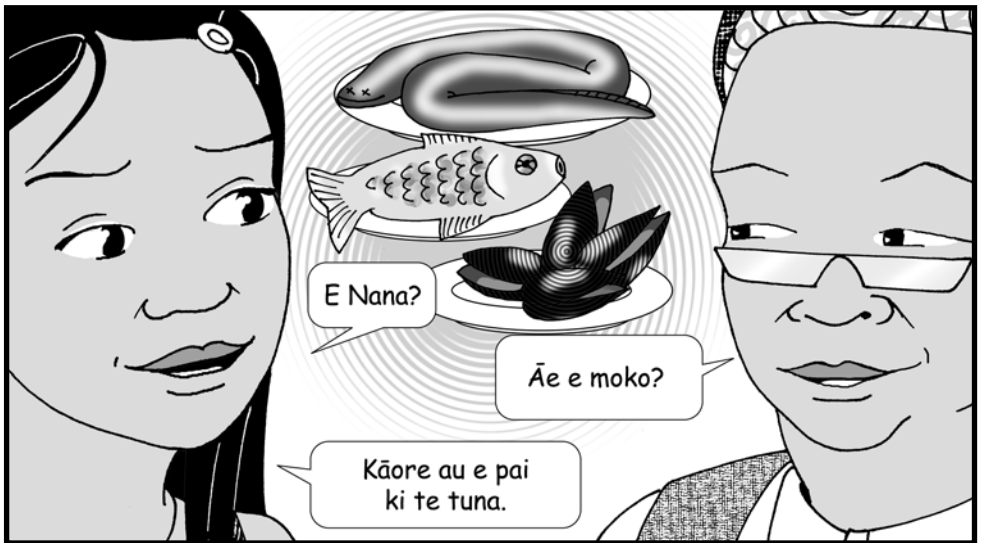
kāore ngā Māori i kite i te hē o ēnei āhuatanga i aua tāima, ki a rātou he pai noa iho te whakahoki i ngā mea o te whenua ki te whenua. Nā te amuamu mai o ngā Pākehā o raro atu i te apetoa kātahi ka tīmata te whakaaro a ngā rangatira mō te taiao, kātahi rawa ka mutu te tuku para ki roto i te awa.

He mea pai ki a Nana Poutu te mātakitaki i ngā tuna e kai ana i ngā para. Te nunui hoki o tēnā mea o te tuna! Nā te mōmona o te tuna, ka ngāwari noa iho ki te hopu. He āhua rite ā rātou pīhuka ki te haika, e toru ngā tara. Ka whiua atu te pīhuka nei ki mua o te putanga, tere tonu te kukume. Pai noa iho te mau o te tuna.

I ētehi wa, ka makaia atu te hīnaki ki raro o te putanga. Ka mau he tuna i ia makanga atu. He āhua porowhita te hīnaki, he mea hanga mai ki te neti-waea. Kotahi mita me te hāwhe te roa, he hāwhe mita te whānui. Ko tētehi pito o te hīnaki he āhua ngōngō, ki tōna waha te urunga mai o

te tuna. Ka kau atu te tuna mā te waha, ki roto rā anō o te hīnaki, ka mau, kāore e puta.

E moko, he āhuetanga anō ā ō tūpuna. Kai tuna ai ā rātou i te taha moana, engari he pai kē atu ki a rātou te kaimoana i te tuna. Ki a mātou o Te Tēmu, kai ai mātou i te kaimoana me te tuna. Ki ērā o Te Aroha, o te tuawhenua, ko te tuna tā rātou kai. He tino ātaahua te āhua o te hopu tuna o ngā iwi o Tui pā. Nā reira e moko, nā tō wāhi noho pea i tau ai ō whakaaro ki te kai tuna.

Kōrero Kēhua

nā Mirth Ngāpō

Āe e moko, he mea whakamataku tērā mō mātou mō ngā tamariki. Ka hoki whakamuri ngā whakaaro ināianei ki ō mātou wheako whaiaro i ērā wā. E kō, i pai ake i te haere ki te pikitia. Ka kōrero kēhua mai ngā tamariki pakeke ake i ā mātou.

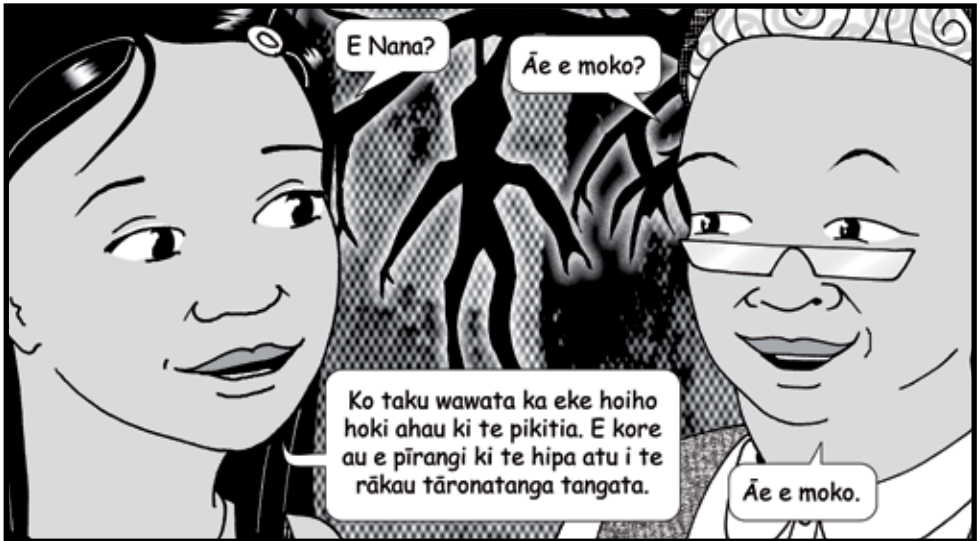
E ai ki a rātou, tērā tētahi rākau nui, i ngā pō e whiti ana te marama ka whakaatatia mai ngā momo āhua o ngā peka rākau rā. I kī mai tētahi o aku whanaunga, i tāronatia tētahi tangata mai i taua rākau rā.

I āu e titiro atu ana ki ngā ataata o ngā peka rākau ka whakaaro ake au mō tētahi tangata e iri mai ana i taua rākau rā, nō reira kāore mātou e haere mā taua huarahi rā, ēngari ka huri kē mā tētahi atu huarahi roa, heoi anō he pai ake ki a mātou te haere mā te huarahi o te rākau kouka, kei hua noa iho ka kite atu mātou i te kēhua o te tangata i tāronatia ki reira.

Rite tonu te kōrero paki mai o aku tungāne ki a mātou, ā, ia wā ka kaha kē ake te whakamataku. Ka whakawhiti ana mātou i te awa ka kī mai rātou koinei te wāhi i pōteretere mai ai tētehi kāwhena me te tūpāpāku i roto, ā, ka matakū mātou kei kite kāwhena mātou i a mātou e whakawhiti ana i te awa. Ka hāparangi

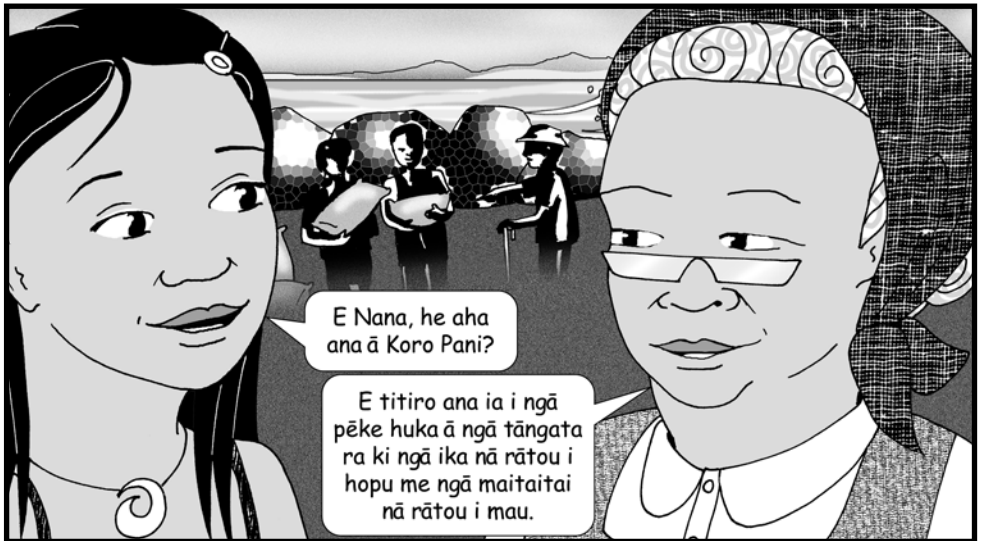
mai rātou, 'Titiro! He aha tēnā e pōtere mai nā?
Te āhua nei ko te kāwhena rā e hoa!'

I tō mātou tino matakū, ka whanaia e mātou
o mātou hoiho kia tere ai te puta atu i te awa, me
te pukukata anō o ngā mea pakeke atu i a mātou.

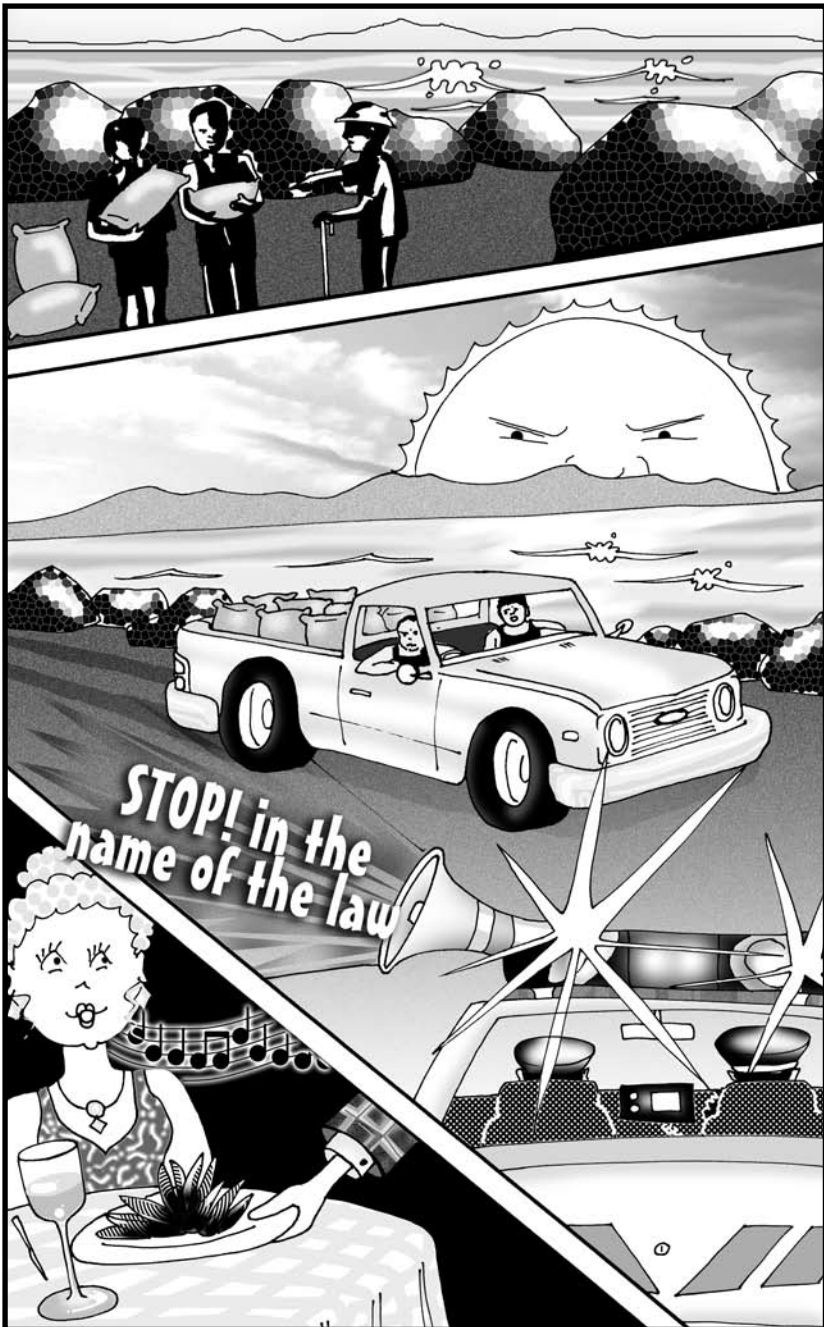
Tikina ngā Hua a Tangaroa

nā Pani Gage

Ko Tīkapa te puna kaimoana o ngā iwi o Hauraki. E nui rawa ana te hari a te tangata i ngā kai o tō tātou moana, ka ngaro ā tātou kai.

I a au e tamariki ana, e makuru ana te kaimoana i Tīkapa. Piri mai ana ngā kūtai ki ngā

toka, ā raro noa o te tai. Ki Windy Point, kāore e roa rawa, ka kī te kete, te hukapēke rānei i te kūtai. Ki Waikawau, he koko noa mai i te pipi ki roto i to kete. Horoia ai e te moana te onepū ka mutu ko ngā pipi anahe ki roto o to kete.

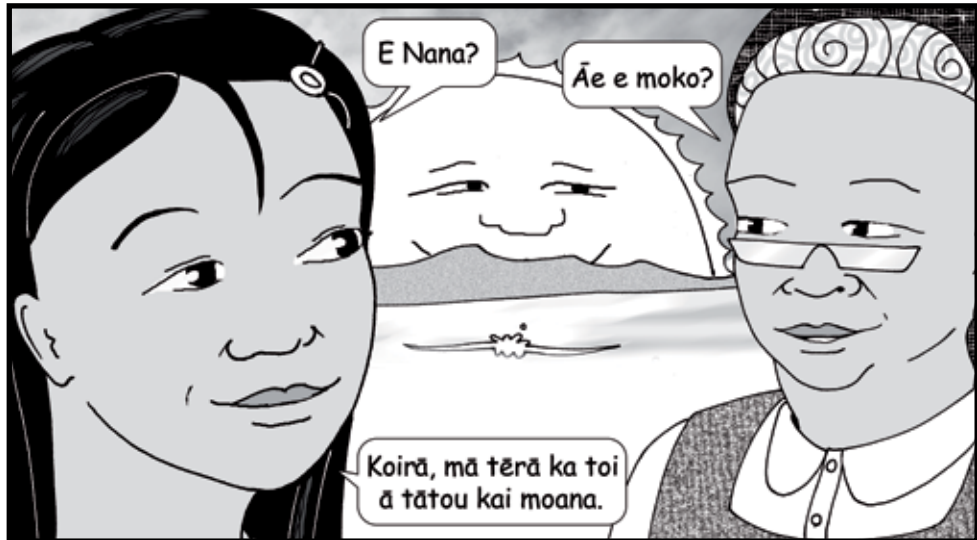
I aua rā ko ngā mea kohi kaimoana he Māori, nō reira rā anō, nō Tainui rānei. I ētahi wā ruarua noa ka puta mai ētahi i Ākarana, ka haria ai ngā pēke kūtai hei hoko ki ngā hōtera i Ākarana. I ngā 70, ka karangatia ngā pirihimana kia whai i ētahi tāhae hoko kūtai ki ngā wharekai o te taone nui. I mau ki Kaiāua, i te uru o Tīkapa, e 36 ngā pēke kūtai i āta tuituia, kua reri mō te hoko.

I ēnei rā kāore te iwi e aro mai ki te rāhui.

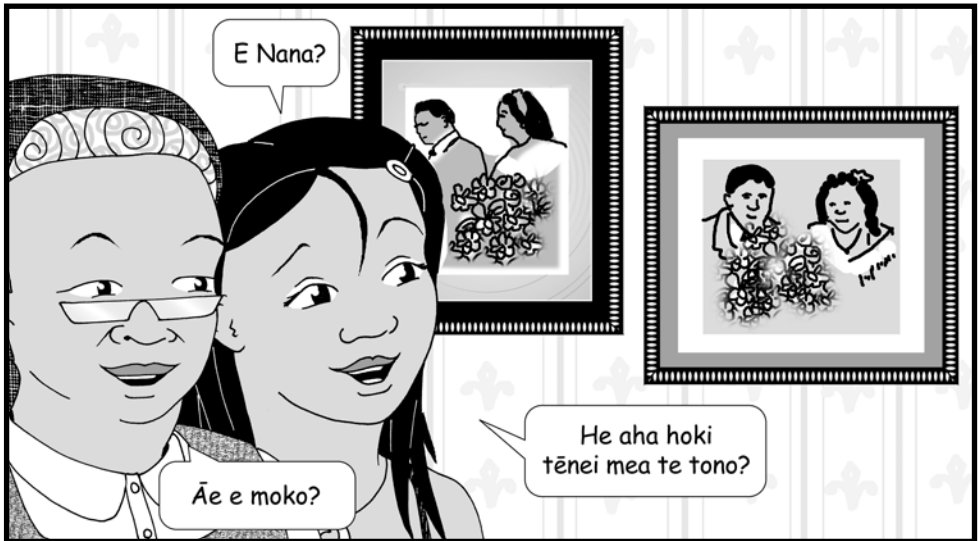
Ko tā rātou he tiki i te kai, kāore he whakaaro mo ngā rā kei te heke mai. He whakaaro mō tēnei rā noa iho.

Me tiaki e tātou te moana o Tikapa me ngā tamariki a Tangaroa. Ki te kore e moko, kua kore he aha ma koutou e moko me ērā e whaimuri mai ana i a koutou.

Tono: He Whakaritenga Mārena nā Hārata Williams

Nā ō mātua i whiriwhiri he hoa rangatira mōu.
Ko tā rāua mō te tāne, he tangata ringa raupā, ko
tā rāua mō te wahine, he kaha ki te tunu kai. He
whakapapa hoki pea ki tētehi whānau rangatira,
he tangata pai rānei mō te manaaki mai i a au.
Kāore he take o te aroha ā-whaiāipo.

E rua ngā tono a aku kuia mōku.

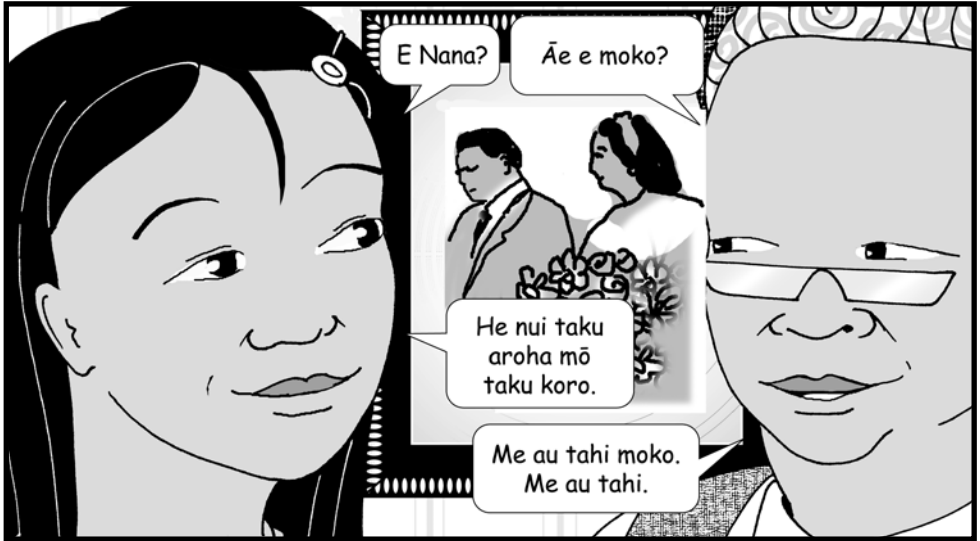
Ko te tono tuatahi, i a au e nēhi ana i te Hōhipere i Otāhuhu. I karangatia au e aku kuia kia hoki ki Mangatangi ki tētehi hui. Ka mutu, ko au anō te kaupapa o taua hui. Kua whakaeke noa mai ngā manuhiri kua mutu kē te karakia a te minita, kātahi au ka uru atu ki roto o te hui.

Nā taku pātaitanga atu ki taku kuia mō te kaupapa o te hui, ka tohu atu ia ki tētehi tangata āhua weriweri, he taitama noa hoki i tētehi taha o te whare. Ka ki mai, “Ko tō hoa tane!” Kātahi au ka ohorere! He pai noa mēna i pai te hanga, engari he weriweri! Ka kī atu au, ‘E haere ana au ki te whareiti’. Ka āta puta atu au i te whare, ko tō rātou kitenga tērā i a au! I whakarērēa ia e au i ‘te ātā o te wharekarakia’!

E rua tau i muri mai, ka pērā anō aku kuia. Engari kua pakeke ake au! Ko aua whakaritenga tono anō, engari i taku tirohanga atu, he pai ake te hanga o tēnei o ngā tāne. I taumau māua,

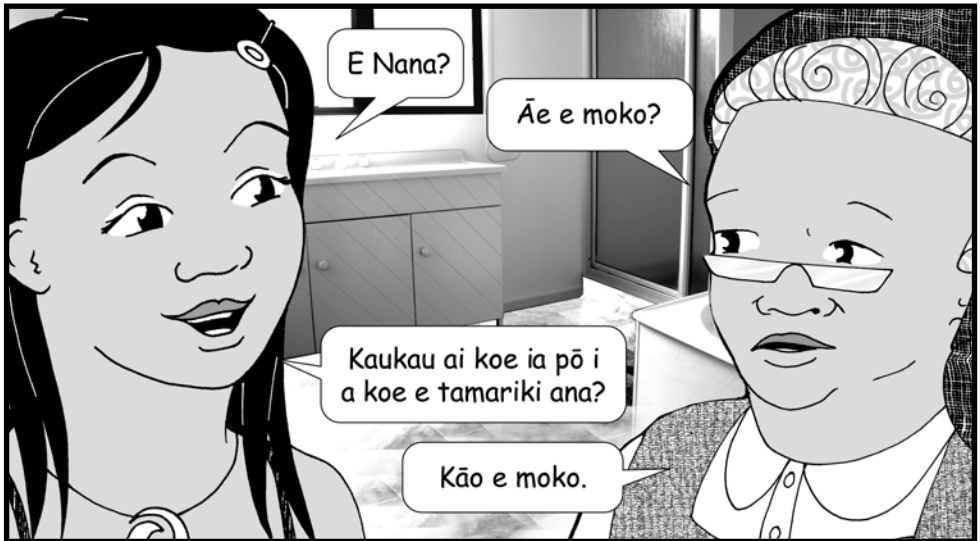
engari me kī i puta tētahi raru i waenga i a māua i tētahi pō, a, ko ia tērā.

Nāwai ra, ka hia nei aku tau e mahi ana ki Ākarana me ētēhi atu wāhi anō, ka tūtaki au i a Joe raua ko Victor Williams o Manaia. He pūrotu rāua tahi. Ka roa rā te kōwhiri ko tēwhea māku, te mutunga iho ko Joe. I haere mai tana whānau ki te tono mōku. Ka whakaaea e taku whānau, a, koirā tērā. Ka toru ngā hokinga ake, ka waimarie.

Te Horoi Tinana

nā Laura Hiku

He mea nui te mā ki ngā kaumātua. Hoki mai ana mātou i te marae, ka horoia ō mātou waewae e tētehi o ngā whaea ki te parāhe kānga. Ka kino te hoki ki te kāinga me nga waewae paruparu e moko. Me horoi ō mātou waewae ka tae ana mātou ki te kāinga.

Ia pō, nō mua i te haerenga ki te moe, me horoi, ā, me kite mai ō mātou mātua kua horoi kē mātou. Ka tū tika mātou i tētehi rārangi. Ka tirohia ō mātou taringa mē he mā ana ā muri. Ka toro atu ō mātou ringa kia kite ai rātou kua horoia. Ka tirohia hoki ā raro o ō mātou waewae. I aua rā kāore ō mātou hū. He nui te utu, ā ka mamae hoki ngā waewae. (Whakahaua ana mātou kia mau hū ki te kura, ka tangohia e mātou i te huarahi, ka hunaia ki tētehi hēti, ki te teihana tawhito rānei. Nō te hokinga ki te kāinga ka tiki atu ai ngā hū.)

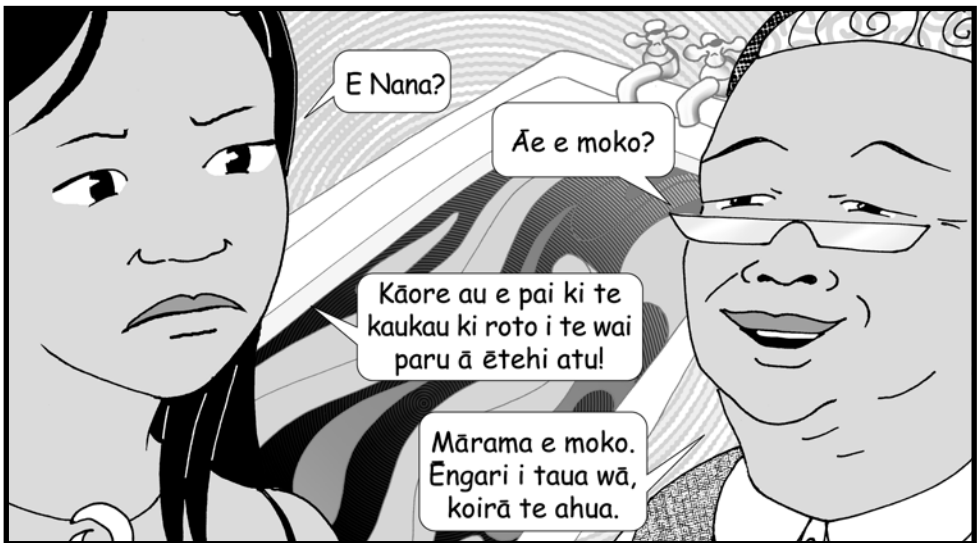
Ka horoi hoki mātou i te awa. Nāwai rā ka tīkina atu he wai i tētehi tāke, ā nō te tuanui taua wai. He puna tā ētehi atu ō ngā whānau, arā he paipa i keria hōhonutia ki te whenua, ko tā mātou he pēpēhi i te hānara papu hei tō mai i te wai. Ka papu ka hopukina he wai ki te pākete, ki tētahi peihana nui rānei hei wāhi horoi mō mātou. I ētehi wā he rau rākau hei hopi.

Engari ko te tino hopi, he hopi taniwha. He kōwhai te kara, he poraka e rua tekau henemita te roa. Ka tapahia te hopi ki te tapawhā āhua rite

ana ki ngā hopi e hokona ana i nga toa i ēnei rā. Kāore he kakara, hei aha noa, kāore he take o te horoi ki a mātou.

Ka whiwhi mātou i tētehi tāpu kaukau, ka paeratia te wai ki tētehi kapa, kātahi ka riringi ki te tāpu. Nā te moroitī o ngā tāpu nei, ka pahure noa ngā wae ki waho, ā, ko tētehi wāhanga o te nono me te tuarā ka ngaro i te wai. I te whiwhinga i te tāpu kaukau, kātahi ko mātou! Nāwai rā ka uru atu ana te katoa. He mea tino nui te wai wera, nā reira me kaukau te katoa o te whānau ki taua wai tonu rā! Ka mutu te kaukau o te katoa, ka horoia ngā kākahu ki taua wai anō. I te mutunga iho, tino paruparu te wai, ā, ka kitea te para e mau ana i roto i te tāpu.

Te Tapu o Taumaharua

nā Mate Royal

E moko, he maha ōna kōrero. E kitea tonutia atu ana te wāhi rā i muri i te ara reihi hoiho o Te Paeroa. I a mātou e tamariki ana, kāore mātou i tukua kia haere ki reira, he tapu. I te tau kotahi mano e iwa rau tekau mā waru tekau mā iwa ranei, mai i te parekuratanga o tō iwi i reira,

tērā tētehi whare i taua wāhi reihi hoiho rā, i whakamahia hei hōhipera. Ka hia kē nei ngā tāngata o Te Paeroa i hinga, ā, ka tanumia ki ngā wāhi katoa, kāore kau i te wāhi kotahi. Ko ētehi i haria noa atutia ki te puke i raro atu o Taumaharua tanu ai.

Nō ngā tau o muri mai, nō te whakawhānuitanga o te komiti i taua ara reihi rā, ka kitea ake he wheua. I te tukunga o aua wheua rā ki Tāmaki Makaurau kia tātaritia, ka kitea he kōiwi tangata kē .

Kua wareware kē te iwi rā ki te parekuratanga i reira, ā, i wareware hoki i a rātou te whakamahinga o taua karapitipiti rā hei hōhipera. Nō te kitenga atu i ngā kōiwi, ka maumaharatia te parekura. Kātahi ka karakiatia e ngā kaumātua kia noa ai.

Heoi anō e ai ki ngā korero, ahakoa i hīkina te tapu, kāre tonu i wātea, na te mea i mate tētehi tama eke hoiho i te reihi tuatahi ki taua ara rā.

E ai ki a Ngāti Hako, he urupā tō rātou i te taha tonu o Taumaharua, ā, he kōrero anō ā rātou mō taua maunga. Ki a rātou ko ngā Ngāti Hako i roto o ngā ana o reira e noho ana i toromi katoa i tētehi waipuke ohorere.

Tērā anō tētehi wā i haere tō matou kura ki taua wāhi. Kīhai taku whaea i mōhio i reira au. I ā mātou e piki haere ana i te puke, ka hinga au, ā, ka whara taku waewae. Ka kite atu te kaiako i tētehi puna wai, ka haria au ki te horoi aku waewae. Horoia tonutia atu aku waewae e te kaiako ka ora taku kiri, ka tere kore te mamae.

Mai i taua rā ki tēnei e whakapono tonu ana au he Waiariki taua puna rā.

He wāhi tohu āhuatanga a Taumaharua. Ka mōhio tonu koe mehemea ka mate ana he rangatira rongonui. Ka riro mā te āria, mā ngā kapua pango rānei e whakaatu mai.

I te matenga o tētehi o ngā tino rangatira o Hauraki, a Huhurere Tukukino, i tāwhana mai te kōpere i taua rohe rā, ā, ko te tīmatanga o taua kōpere rā mai i ngā paripari o Taumaharua.

Nō reira e moko, he maha ngā kōrero mo Taumaharua, ēngari tē aro i a au ko ēwhea o ngā kōrero he pono, heoi anō ko ngā tāngata i matemate i te mate urutā o tēnei rohe, i tanumia ki waenga i ngā tūpuna.

Taku Wā i te Kura

nā Mirth Ngāpō

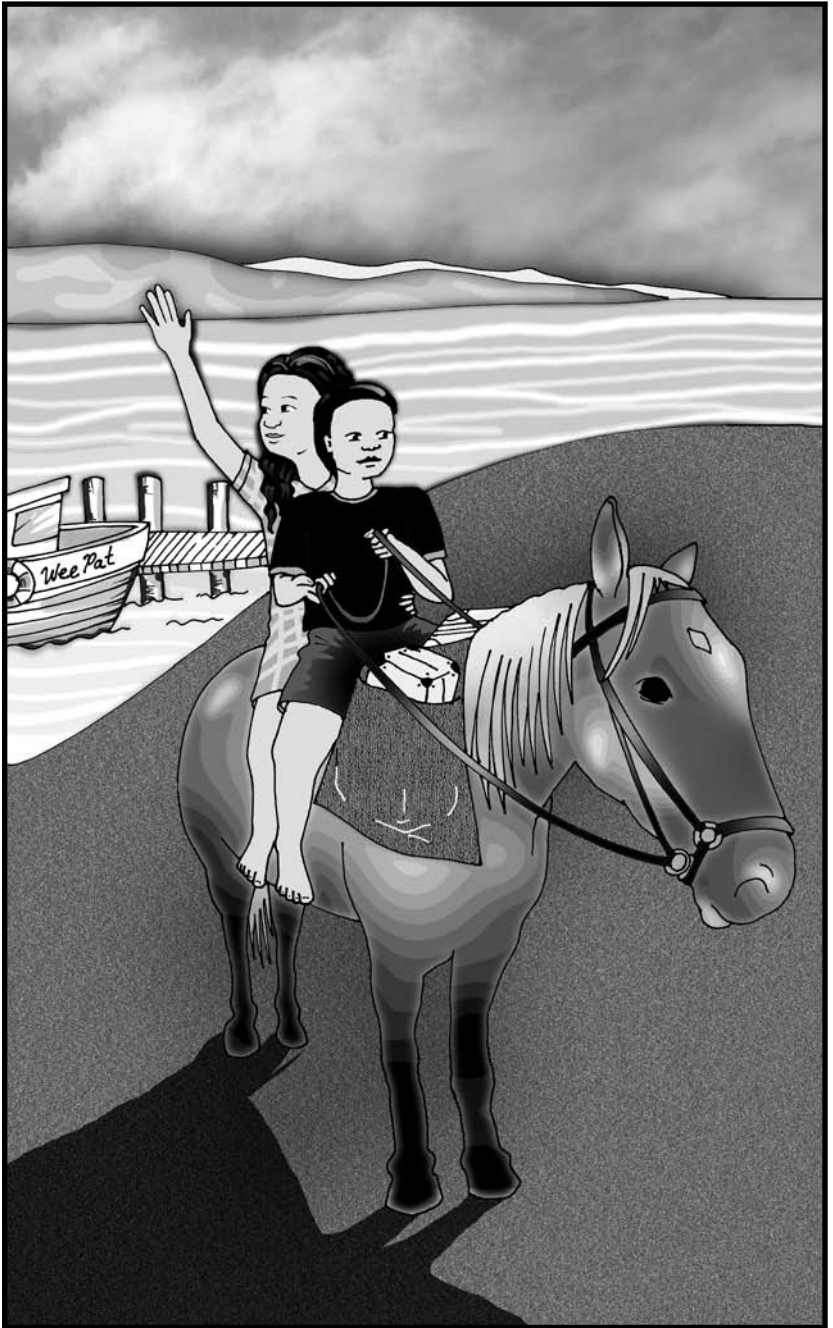
Ko te ture, ka rima rā anō ō mātou tau ka tīmata ai mātou ki te kura. I haere au i taku kura tuatahi i Kapanga mā runga hoiho, ēngari i Otāhuhu kē taku kura tuarua. Ka noho au ki te taha o taku tuakana ki reira. Ko taku tungāne ko Hōri, me taku teina a Kātarina i haere hoki ki Otāhuhu

Technical High School. (Ko te Kāreti o Otāhuhu te ingoa ināiane.)

Kāore taku tungāne a Tiki i haere ki te kura nā te mea i pīrangi kē ia ki te noho ki te kāinga, ki te mahi pāmu. Tokowhitu aku tuākana-teina. Ka tereina rātou hei nēhi, ka mutu ko tā rātou mahi ko tērā. Nā taku māmā i whakatau kia kaua ahau e mahi nēhi ko te take he whakapono nōna ka nui rawa taku matakū mō te tiaki tūroro. Nāna i whakarite me whai e au te mahi hēkeretari nō reira ka whāia e au te kura pakihī ki te mahi hēkeretari/kaipatopato. He pai ki ahau te kura ēngari he mokemoke tonu ki te hoki ki te kāinga.

Ka hararei, ka hoki mai mātou ki Harataunga. Ka hopu mātou i te pahi mai i Otāhuhu ki te Whare Kaipuke i te wāpu. Ka piki mātou ki runga o te tīma o Matua Strongman, ko 'Wee Pat' te ingoa. Ka whiti mai i Tīkapa Moana, ka tau mai ki te wāpu ki Kapanga. He tino pai ki ahau te haerenga mai mā runga kaipuke, te hau ka puhi mai ki aku makawe me te rehutai ka tāuwhiuwhi mai ki taku kanohi. I ētehi wā ka ngarungaru te moana, ka tītahataha te tere a te tima engari kāore he raruraru ki a au nā te mea i te hoki au ki te kāinga.

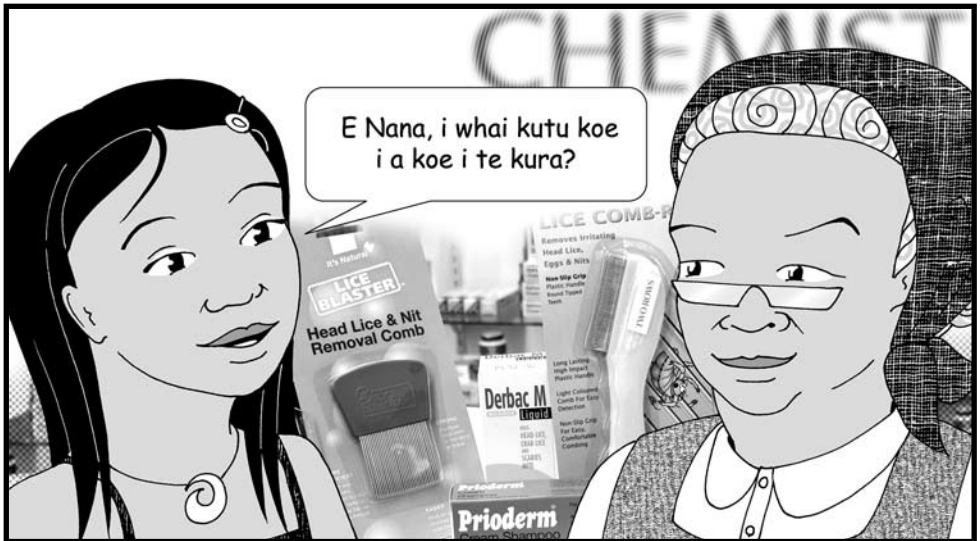
Ka tonoa tētahi mā runga hōiho mai i Harataunga ki te tūtaki i te kaipuke. Ka waihotia ā mātou pēke ki roto i te ‘pēke wāhi’, he pēke nui tērā, i tihoretia ki waenganui, engari i tuia ki te pito puare. Ka makere atu ki runga i te hoiho. Ka waihotia e mātou ā mātou pēke ki roto, ka hoki ki te kāinga, tōna roa he haora me te hāwhe ki te rua haora pea.

Kāore he mutunga o ā mātou whawhewhawhe i tā mātou piki i te hiwi i Tokatea, tētehi wāhanga o te pae maunga o Kapanga. He tūparipari tonu te pikinga ēngari he rawe ki a au nō te ekenga ki te tihi, te tirohanga ki te Whanga, kua mōhio au kua tae au ki te kāinga. I a au i te kāinga, kua tino matara rawa atu te ara ki Otāhuhu.

Te Karo i a Kutu

nā Laura Hiku, Hine Te Awhimate Kipa Poutu

I ērā wā kāore he rongoā i te mōhiotia hei whakamate kutu. Ēngari ka horoi mātou i ō mātou makawe ki te peroxide kātahi ka tiki heru kutu. Kātahi ka tūohu ō mātou māhunga ki runga niupepa, taora mā rānei. Kātahi ka herua e

tō mātou kuia ō mātou makawe ki te heru kutu.
He roroa ngā tara o tēnei momo heru.

Ko ngā kutu kua mate me ngā kutu e ora tonu ana ka taka ki te pepa. Ka kite koe i ngā kutu e ngōki haere ana i runga i taua pepa nei! He mea anō te hopu kutu ki ō mātou kōnui. Ka mutu ka whakakōpenutia ngā kutu i waenganui o ngā matimati o ngā kōnui. He pai ki ngā taringa te pakē o te kutu i waenga i ngā matimati o ngā kōnui, me te tēpu rānei . I ērā wā ka kite ana koe i ngā makawe e pūtiki ana, kāore e kore nā te muia e te kutu i pēnei ai.

I ētahi wā ka ngana ō mātou kaitiaki ki te horoi i ō mātou makawe ki te karahīni i te mea kāore ngā kutu e pai ki te karahīni. Ēhara tēnei i te rongoa pai i te mea ka kōpukupuku te pane i te mahi a te karahīni. Me tūpato anō te tangata kei wera. Ki te mura ngā makawe tē taea hoki te tīneia!

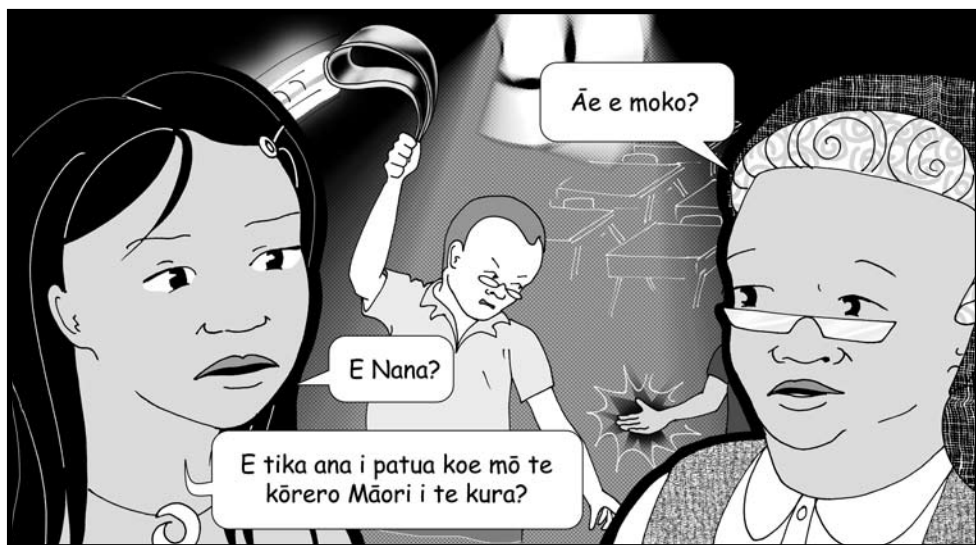
Ki te kore e mā te pane ka kutikutihia ngā makawe kia tino moremore, ka heua rānei.

Ka matakū mātou kei pane pākira! Ka kutikutia e o mātou mātua ngā mea o mātou e muia ana e te kutu. I te matakū mātou kei motu ō mātou taringa ki ngā kiripā hipi. Kāore ētēhi o ngā tāne i te mōhio me pēwhea te heu o te pane. He rerekē hoki ngā heu i ērā taima, he pēnei i te naihi nei ēngari he tino koi. Kāore mātou i pai kia motu ō mātou pane. Heoi ko te mea pai ake mō te whakakore kutu ko te pane pākira.

Te Patunga mō te Kōrero Māori

*nā Laura Hiku, Vera Rakena,
Pongarauhine Renata*

Ko te reo Māori tonu te reo o te kāinga, ēngari ka tae mātou ki te kura kāore matou i whakaaetia kia kōrero Māori i te mea e whakaaro pōhēhē ana ngā māhita i te kōrero kino mātou mō rātou. Ka

wepua mātou mēnā i mau mātou e kōrero Māori ana.

Mehemea ka wepua koe e te kaiako ka toro whakamua koe i te papanui o tō ringa, kātahi ka hikina ake e te māhita tana kirikau ki runga ake o tōna māhunga. Kātahi ka patua kaha iho ki te papanui o tō ringa e totoro whakamua rā. Ahakoa te kaha o te mamae, kāore mātou i koemi. Tērā anō ētahi tamariki whakatoī te kī, kāore noa iho i mamae, ēngari e mōhio pai ana au i mamae mārika.

I taua wā rā kāore kē mātou i mōhio te take i patua ai mātou. Engari, ko te tino take, i matakū te kura kei whakakoretia te pūtea whakahaere i te kura e te Tari Mātauranga.

Kia mōhio mai koe e moko, mehemea i rongō ngā kaiarotake o te Tari Matua o Tāmaki Makaurau i ngā tamariki e kōrero Māori ana i te papa tākarō tērā pea ka rīpoatatia te kura rā

ki ngā mana whakahaere, ā, tērā pea ka whakakoretia te pūtea whakahaere o taua kura rā.

I tino whakapono ngā Pākehā o tērā wā, mehemea kāore mātou i kōrero Māori, tērā pea ka kaha ake mātou ki te kōrero Pākehā. Ki ō rātou whakaaro he mea pai tērā. Nā wai rā, ka whakapono anō hoki ō mātou mātua, tērā pea he pai ake te ako i te reo Pākehā, ā, he moumou tāima noa iho te ako i te reo Māori.

I aua rā i te kāinga kāore ētahi ō koroua, kuia e kōrero Māori, nā te mea kāore ā rātou matua i hiahia kia patua ā rātou tamariki pērā i ā rātou rā.

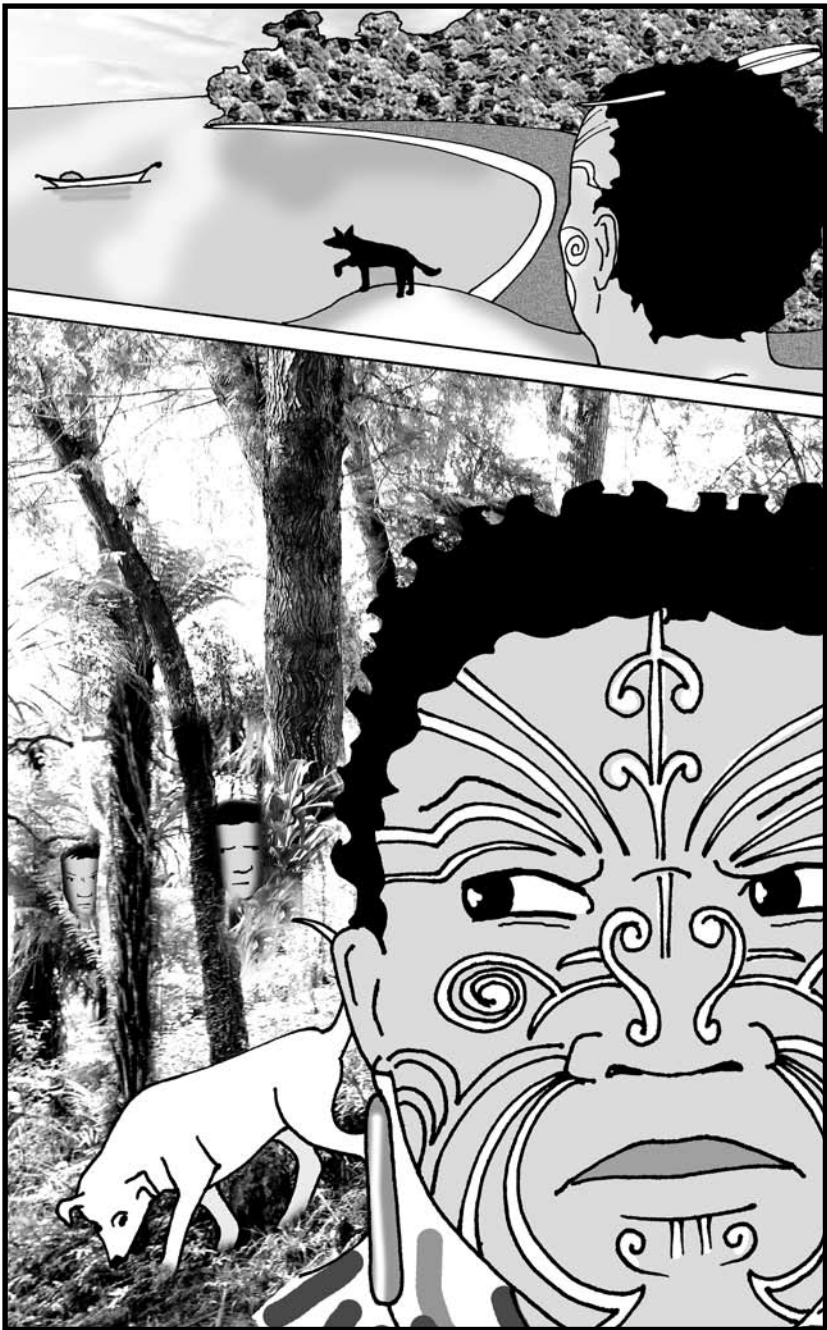

Te Apurangi, Ngāpuhi me te Kete Kaimoana

nā Pani Gage

Ki taku mōhio e moko, i haere mai a Ngāpuhi ki raro nei ki Te Tēmu. Ko tā Ngāpuhi he takitaki i a Ngāti Maru. Ka makaia tētehi kete kaimoana ki runga i tētehi waka, nā ka pana atu ki te whanga.

Ka tākina mai a Ngāti Maru e Ngāpuhi kia haere ki te tiki i taua kete kaimoana rā.

Nā te toa o Ngāti Maru nā Te Apurangi te taki nei i whakautu. Ka haere ia me tana kurī mā te huarahi tawhito i whai rā i te tahatika. I a ia e whīkoi haere ana, ka kite ia i tana kurī e hongihongi atu rā i te takiwā i ngā tahataha hoki o te huarahi. Nā reira ia i mōhio ai i te huna ngā toa o Ngāpuhi i roto o te ururua, he whanga kia hoki mai ia ka hopukina. Kātahi ka rautakina me pēwhea te rorerau. Ka rapu āhuetanga e taea ai e ia te hipa haere i ngā iwi e whanga mai ana ki te hopu i a ia.

Ka kau atu ia, ki te waka, ka mau ki te kete kaimoana, ā, ka hoki mai ki uta. Kāore ia i hoki mā te huarahi i haerea mai ai, ēngari i hoki kē me tana kete mā ngā mānawa me ngā wāhi tāpokopoko.

He tino mātau a Te Apurangi ki ēnei kōpikopikotanga. He mōhio ki āna huarahi, ahakoa mā whea. I ngā taikōraha ka tāpoko te tangata ki ngā turi. He wāhi anō i reira e pai ana mō te hīkoi haere nā te mea kāore kau i te hōhonu rawa, he tāhuna tonu.

Nā te paringa mai o te tai ka kore ana tapuwae e kitea. Mōhio rawa ake ngā toa o Ngāpuhi kāore a Te Apurangi e hoki mai mā te wāhi i piri rā rātou. Kātahi rātou ka oma ki te one, ka kite atu i a Te Apurangi e oma ana ki ngā mānawa me ngā wāhi tāpokopoko. Ka whāia atu, ēngari nō te taenga ki ngā mānawa, kīhai i whāia tikatia te ara o Te Apurangi me ana mōhio ki te tāhuna, ka mutu, ka tāpokopoko te iwi nei.

Nō te putanga mai o Te Apurangi, me te whakautu i te taki a Ngāpuhi ka pakaru katoa mai te ūmere a Ngāti Maru i runga i te pari anga atu ana ki te moana.

*Ngā Kūtai i te Pini i
Te Toa Kōwhai Whakamāmā Utu
nā Hine Te Awhimate Kipa Poutu*

He pātai pai tēnā e moko. Ēngari, kāo. Kāore te kūtai e tupu ana ki roto i te ipu i Te Toa Kōwhai Whakamāmā Utu. Tupu ai te kūtai ki Tīkapa Moana. I a mātou e tamariki ana, haere ai mātou ki te tahamoana tiki kūtai ai.

I taua wā, tonoa ana mātou i runga i ō mātou paihikara e ō mātou mātua ki Windy Point. Ko te tawhiti mai i ō mātou kāinga ki Windy Point e waru kiromita pea. He matara rawa pea mō te tamariki o ēnei wā i runga paihikara! Kāore he raruraru ki a mātou. He pēkehuka ki tēnā, ki tēnā o mātou, ā, me whakakī e tēnā tāna pēke ki te kūtai.

I wehe mātou i te kāinga kia tae i mua i te mākoatanga o te tai, i ētehi wā, ka ara mātou i te hāwhe pāhi i te whā i te ata. Ka mākoa te tai, he pāpaku noa iho te wai mō te kohi kūtai - tini te kūtai! Kia rua tekau meneti noa iho, ka kī te pēke. Haere ai i te wāhi rā e ngā mātua i a rātou e tamariki ana, ā, ko mātou tērā i tō mātou wā. Ko aua wāhi rā tā mātou Pēke Tiaki, i reira hoki te nui o te kai.

Ka kī ngā pēke, ka utaina ki runga i ngā hānara o ō mātou paihikara, ka hoki ki te kāinga. Nō te taenga ki te kāinga, kātahi te whānau ka ara. Ka huakina te pēke kūtai, ka noho te hunga hemokai nei ki te kōwhā ki te kai hoki i ngā kūtai mata, mai i ngā mākoī.

Ko ngā kūtai o runga rawa o te peke ngā mea reka rawa atu, ko ngā mea o raro ake he kawa! Ka kore haere, ka kawa haere! Ki a au, nā te kaha rawa o te kai i te kūtai, ko ō mātou puku tēnā e whakaatu mai ana kua nawhe!

Kāore he kūtai o Windy Point i ēnei rā, kua rerekē ngā tai me te piki mai o te moana. He hōhonu rawa te wāhi rā mō te mahi kūtai, ā, kāore hoki e tupu ki reira. He tino kai te kūtai i ēnei rā ki te nuinga o te tangata. E whakatupuria ana ināianei ki runga o te pāmu kūtai i Tīkapa Moana kia hokona ki ngā wāhi hoko nui pērā i Te Toa Kōwhai Whakamāmā Utu. Koirā te take e kite nei koe i ngā kūtai ki roto i te ipu.

Te Horoi Kākahu i te Awa *nā Hārata Williams*

Kāore ā mātou mīhini horoi kākahu i ērā wā.
Ka horoia ā-ringatia ngā kākahu i te awa. I ngā
Rāhoroi ka haria ngā putunga kākahu ki te awa.
Ka horahia tētahi hīti ki te papa, ka whiua ngā
kākahu katoa ki runga, kātahi ka herea ngā
kokonga tauaro o te hīti. Ka wahaina te putunga

kākahu, ka haria ki te awa. He mahi ā-whānau ia Rahoroi ia Rahoroi ngā haerenga nei. Ko ngā tamariki ki te kaukau, ko ngā tāne ki te mahi kai, kei te hī tuna, kei te koho wātakirihi rānei mai i ngā kōawa e rere ana ki te awa matua.

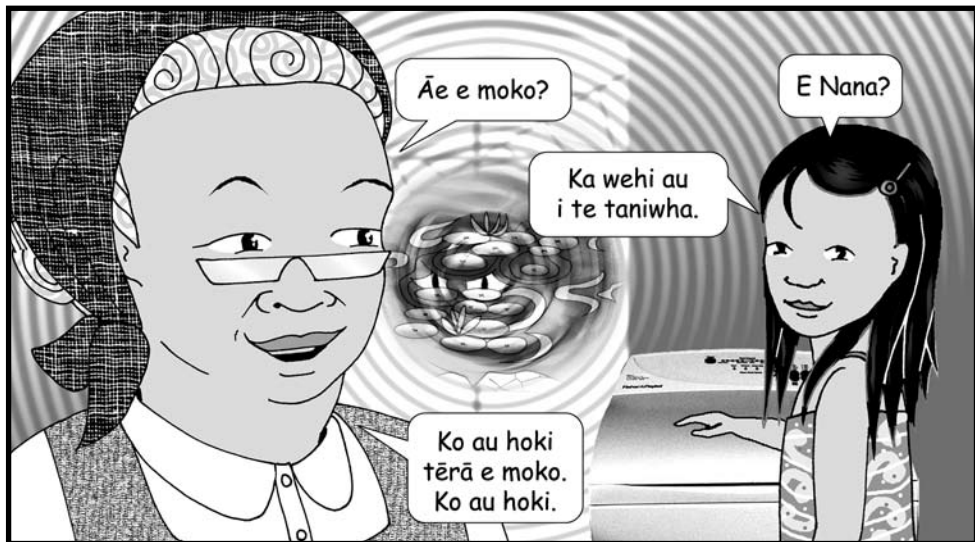
Nohoia ai e ngā wāhine te toka paraha kātahi ka tīmata ki te horoi. Ka waiwaia ngā kākahu ki te kōawa. Kātahi ka hopihopihia, ka mutu ka hauhaua ki tētahi rākau. I kīa nei tēnei mahi te ‘mukumuku’, arā, he patu ki te rākau ki te kōhatu rānei. Ko te mahi nei he rite ki te kōmingomingo o ngā mīhini horoi kākahu o ināianeia ka takahurihurihia. Ka pēnei te mahi tae noa ki te wā ka whakapono mātou kua mā katoa ngā kākahu. I hangaia e te Pākehā he papa horoi, e rua pūtu te roa, tekau mā waru inihi te whānui. Kei te mata ētahi ngarungaru pērā i ngā ngarungaru rino o ngā piharoa kōwakawaka tawhito, engari he tino itiiti nei. Ka tīkina anō tētahi kākahu, kātahi ka hopihopihia ka ukuukua

ki te mata o te papa horoi. He pai ake i te mahi 'mukumuku'. I ētahi wā, patupatua ana ngā kākahu ki te rākau ki te kōwhatu rānei ka taretare noa ngā kākahu.

Ko tā mātou hopi he hopi 'taniwha'. Te take i pērā ai taku maumahara, ka hōhā mātou ki tā mātou mahi ka kī, 'Kua pāngia e te 'taniwha blues.'

Mō te mea 'taniwha' nei, e ai ki ngā kuia he taniwha tino nui i taua awa i raro i ngā rengarenga o waenganui. Ko tā rātou, kei haututū noa mātou, ka haere mai te taniwha ki te hopu i ā mātou. Ki te karanga, 'Titiro he taniwha', ka tere puta ake mātou i te wai, ka rere ki muri o ngā panekoti o ō mātou kuia. Ka kata rātou ki a mātou. Ka pakeke ake mātou, kātahi ka whakaarohia ko tēnei mea te taniwha, tērā pea he mea nā ngā pakeke hei whakamataku i ā mātou kia whāia ai e mātou ngā ture whakatūpato mō te awa.

Ko taku waimarie kotahi tonu te taniwaha i kitea e au ki te awa, ko te hopi taniwaha. A, he haringa ngākau tērā ki a au e moko.

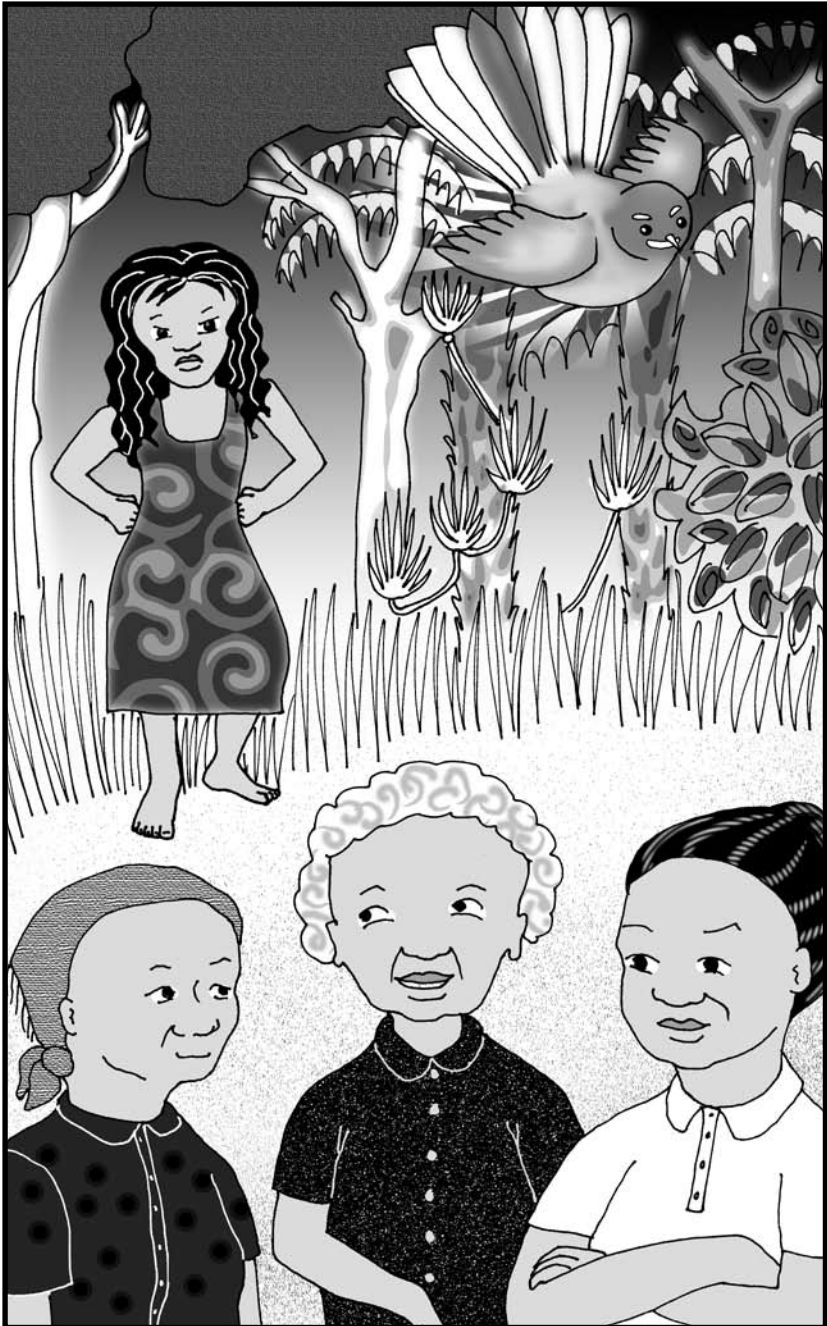

Kimi Ara ki te Kāinga

nā Hārata Williams

Ae e moko. I tētehi rangi ka tono mai taku kuia kia haere mātou ko ōku kaihana tokorua i tōna taha ki te ngahere ki te mahi kiekie. I a au e whawhaki kiekie ana, me te kōrero ki a ia, kāore au i mōhio he aha ia i kore ai e whakautu mai i a au. Nō taku huringa atu, kua kore taku kuia! Ko taku mōhio, kua ngaro au.

Engari ka kite atu au i tētehi pīrairaka i runga i tētehi rākau. Ka tahuri au ki te hopu i a ia. Engari i taku tatanga atu ki a ia, ka peke te manu rā ki tētehi peka kē. Ka whāia tonutia e au, ā, ka peke atu anō te purari manu rā! Heoi anō nā tēnei mahi āna, me tāku whai i a ia ka puta au i te ngahere.

Ka kangakanga au ki te hunga nāna au i whakarere ki te ngahere!

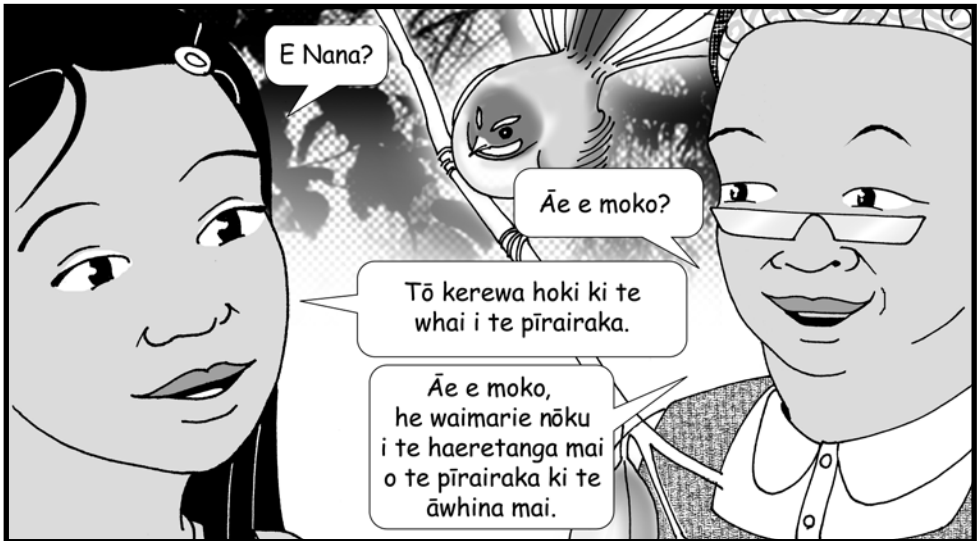
Kātahi tētahi o aku whanaunga ka puta mai i te ngahere, e kangakanga ana hoki ia. Ko tētehi o mātou, kāore i waimarie. I roto tonu ia i te ngahere. Ka haere tētahi o ngā kuia ki te kimi i a ia, ka kitea ia i te wāhi i whakarērēna atu rā ia.

Kātahi mātou ka ārahina ki tētehi awa horoi ai, ka mutu ka hoki ki te marae. Ko taku whanaunga i ngaro rā i te ngahere i rere tika ki te kori. Ka noho tonu māua ko tētehi o aku whanaunga i te taha o tō māua kuia. Kātahi au ka whakaaro he akoranga pea tēnei i a mātou i

ngā āhuatanga o te ngahere. Kāore he mōrearea,
nā te mātau hoki o tō mātou kuia ki ngā
wāhanga katoa o te ngahere mātou i maru ai, kā
kore rawa ai mātou e ngaro.

He maha ngā mea i hōmai ki a mātou e ō
mātou kuia. Ko tētehi kia kaua au e raruraru
ohorere. Me kimi e au ngā tohu, me whai e au
aku pūmanawa. He tika tāku mō te whai i te
pīrairaka. E ai ki ngā kaumātua, he tohu pai tērā
manu, he kaitiaki.

He maha kē atu ngā mea i ākona mai i taku
kuia i a au e tamariki ana.

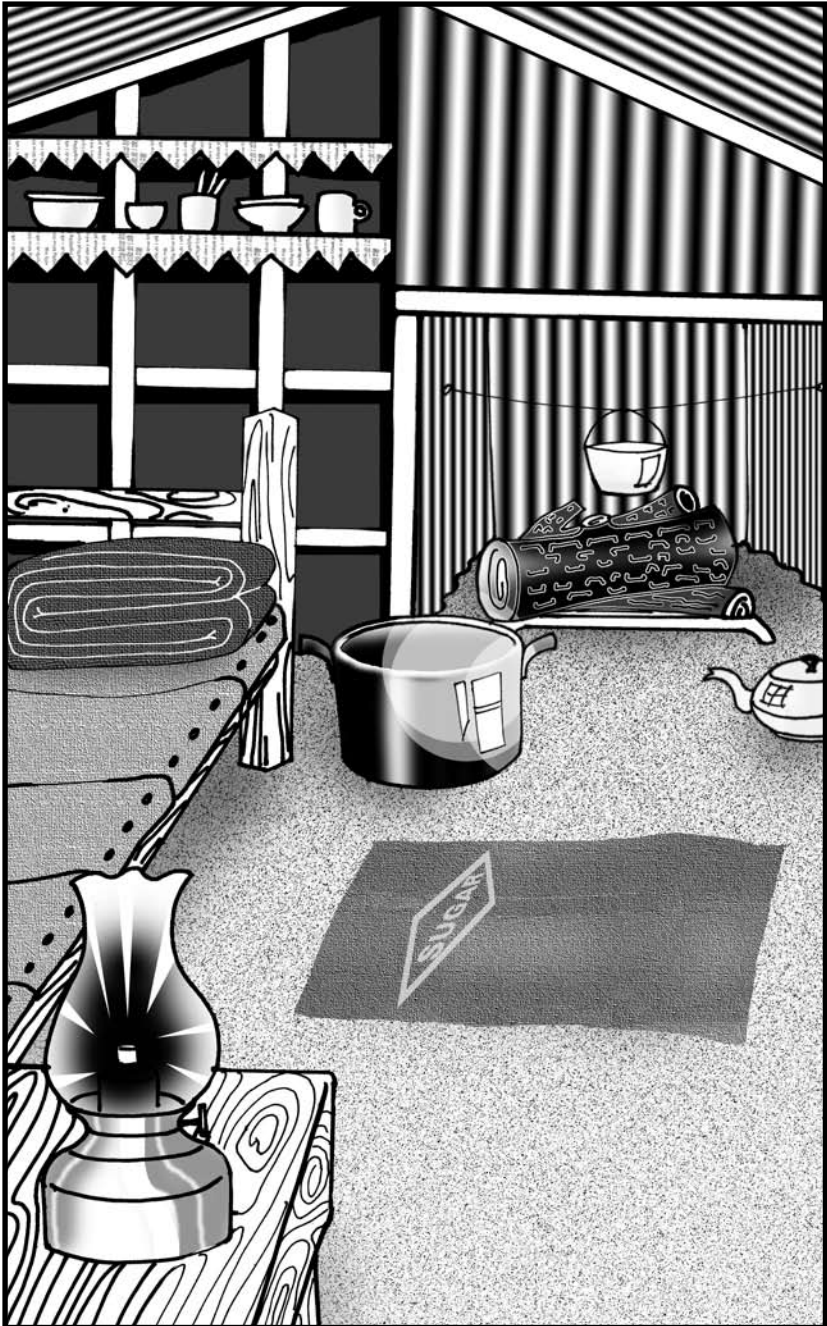

Ko te Whare o Koro

nā Pat Macdonald

Kao e Moko! I noho au ki tētehi whare rite tonu ki tēnei e noho nei koe i tēnei rā. Ēngari mō tō koroua, i noho kē ia ki tētehi whare pērā. Nō Wharekāho ia. Nō te tau 1869 ka whānau ia, e whitu tekau mā rua ōna tau ka mate.

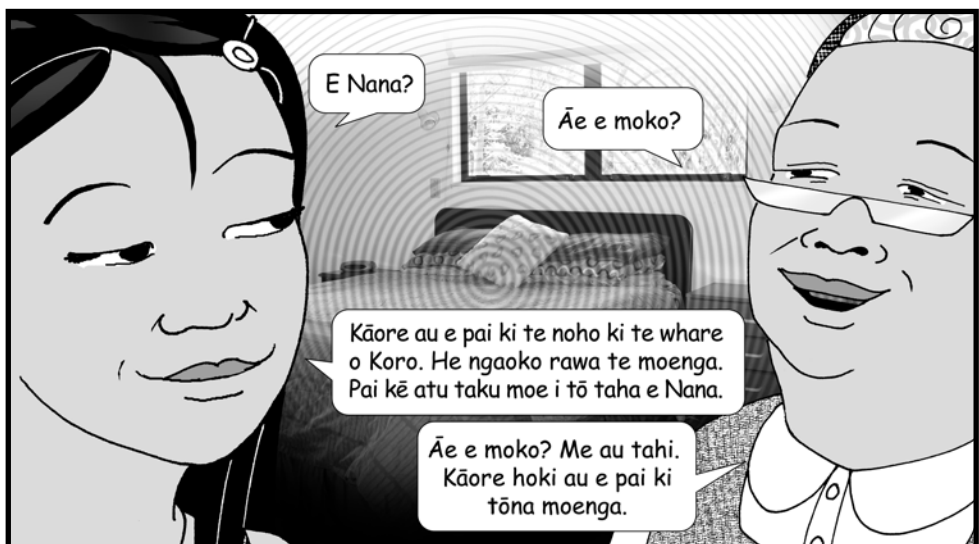
Ka āhua pakeke ia, ka mahi ia mō te Kamupene Rōku Kauri. I te tope rākau ia i Whitianga, i Whenuakite, me Kauaeranga. He tangata rongonui ia mō te tope rākau.

Ki taku mahara he tangata poto, he hūmārire, ahakoa he kaumātua, he kaha tonu ki te mahi.

He papa oneone tō te whare, he tīmera, he ahi i te pūtake, i runga i te ahi he oumu, he kōhua rino he mea mangu, he mea nui hoki, me tētehi tīkera. Ko ngā pakitara he maratoui, he rite ki te pepa hanga whare. Ka tākaia ā waho o te whare ki taua pepa i mua i te whakatikatanga o ngā pātū o waho. I aua rangi rā, koia rā anō te pātū o waho hei whakarūrūhau, ka noho mahana ai te whare. He tuanui tīni tōna, ka ua ana, ka rangona te ua. He pēke huka anō ngā whāriki o te papa oneone, te take, ka ara ake ia i te ata, me mahana ana te papa. He tau katoa ngā mea katoa o roto o tōna whare, tae atu ana ki te niupepa o runga i ngā whata. He mea āta tapahi te niupepa ki te taurira kōpekapeka ka taretare mai i ngā tahataha

o mua o ngā whata. He rama karahīni me tōna karaehe mangu i tū i runga i te tēpu taretare. Mā te takawiri i te hua ki te taha o te rama ka kaha ake te kā. I puta mai te kāpura i te wiki kua māku i te karahīni. Kia roa ake te wiki, ka kaha ake te marama. I kō i tētehi o ngā pakitara ko tōna moenga. He anga ngāwari noa iho he pēke huka mā noa iho ka torona, ka hērengia hoki. Ko ōna paraikete ki runga, ā, ka moe ia i waenga o ngā paraikete me ngā pēke huka. Karekau ana he hīti, he perakēhi rānei, ā he ngaoko tonu tōna kiri i te tīraha ki runga o ngā pēke huka. Ki waho, ki runga i te pakitara, ka whakairia tōna tāpu tini hei wāhi horoi i ana kākahu.

Ngā Kanikani i te Marae

nā Laura Hiku

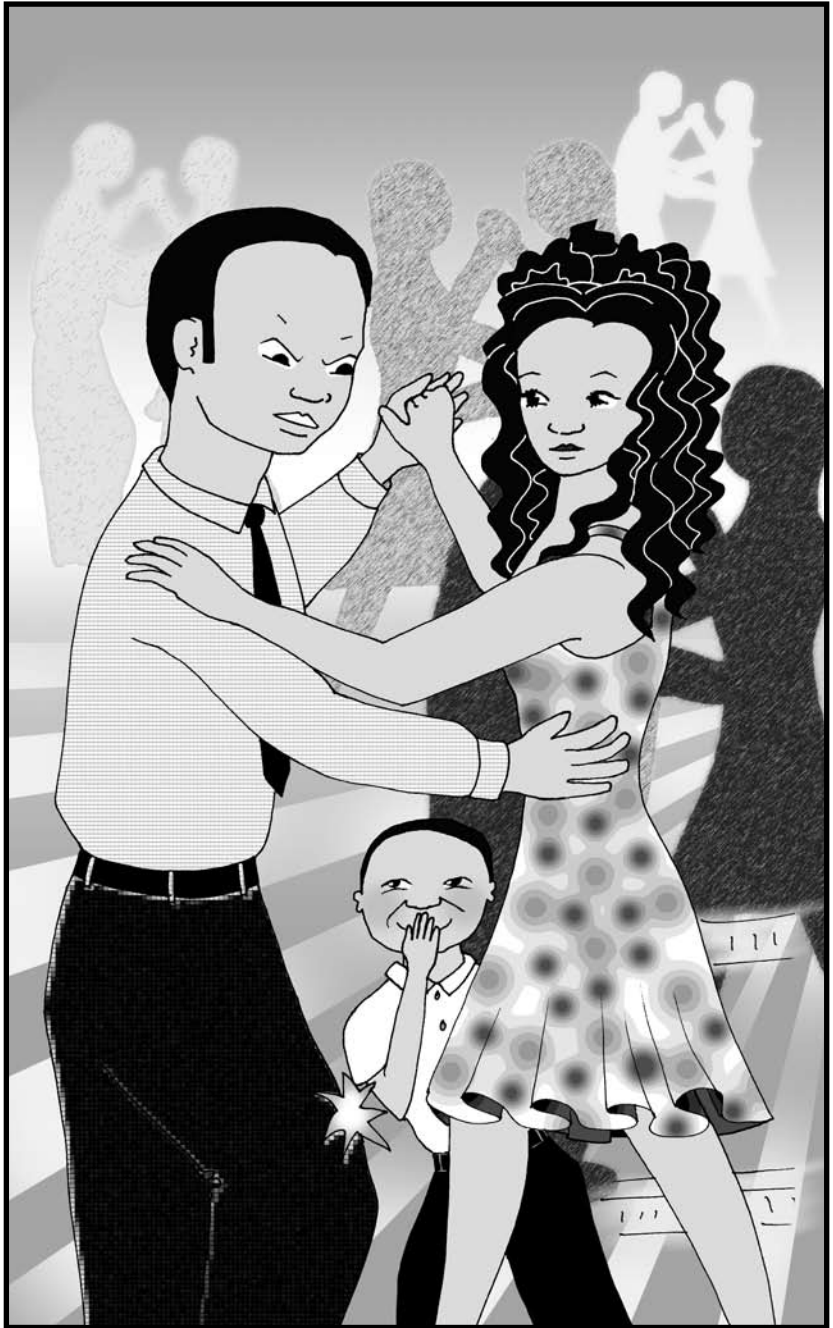

Kāo e moko. Kāhore he karapu pō i tōku wā.
Haere ai mātou ki ngā kanikani i te marae.
E maumahara ana au ki ngā kanikani nā
ō mātou pākeke i whakarite, ngā kai, ngā
whakapaipaitanga, me te pēne. Ko taua pēne
he whaea purei piana, he matua ki te piana

korihana. He pēne tūturu ki ngā kanikani i te tāone, — he kaipurei piana, he taramu, he kaipurei hakiponi, me te kaiwaiata.

Papai tonu ki a mātou ngā tamariki te pāretireti ki runga o ngā papa māeneene. Ruiruia ai aua papa ki te paura pēpi kia topa pai ai tō kanikani. Mā te kanikani e piri tahi ai te tama ki te kōtiro, kia kori tahi ai ki te pūoro a te pēne, tētahi me tētahi. Ko te ringa matau o te kōtiro ki te mea mauī o te tama, āhua piko nei, ki te teiteitanga o te māhunga. Ka whakatata atu te tama ki te kōtiro mā te waiho i tōnā ringa matau ki te tuarā o te kōtiro ki runga ake o tōna hope. Ko te ringa mauī o te kōtiro ka waihotia pērātia ki te tuarā o te tāne, ki runga rānei o tōna pakihwi.

Ko te mea uaua o te kanikani, me korikori tahi. Ki te nuku whakamua te tama, me nuku whakamuri te kōtiro. Me tīmata e te tama te kanikani, mā te whakanuku i tana

waewae matau. Ko tā te kōtiro, he whakanuku whakamuri i tōnā waewae mauī. E moko, kātahi rawa atu te kitenga i ngā kaikanikani e topa haere ana i runga i te papa kanikani. Ēngari e moko mō ētahi, ka aroha! Me nuku whakamua tō wae, ka nuku whakamuri kē, ka tukitukihia, ka tata hinga. Mē he koretake tō hoa kanikani, ka mamae ō wae i te takatakahitanga! Mōhio tonu mātou ki ngā mea koretake, ā, ki te tonono kanikani mai, ko te whakautu atu “Ēngari, kia ora”.

I a mātou e tamariki ana, kāore mātou i mōhio he aha ō mātou tuākana i riri mai ai ina tukia rātou e mātou i a rātou e kanikani ana. Ka pakeke haere kātahi ka mōhio ki te tino hōhā o ngā teina i a koe e kanikani piritahi ana me tō whaiāipo.

Tērā tētahi o ngā kanikani te ‘Excuse me.’ Te nukutanga mai a tētahi tama, ka pākia te pakihiwi o tō hoa i a kōrua e kanikani ana, me haere atu ia, ā, kua whiwhi koe i te hoa kanikani

hōu. He ngahau, nā te mea ka maha ō hoa kanikani. Ki te kore koe e pai ki tō hoa kanikani hōu, ka huaina te ngēngē, hei whakawātea i a koe.

He mea whai tikanga aua kanikani, me te tono ōkawa a ngā tama, 'E pīrangī ana koe ki te kanikani?' I whakaakona mātou he mea kino te kī atu 'Kāo!' nō reira ki te nuku mai tētahi, kāore e pai ki a koe ka tū koe, ka ahu pērā atu ki te whareiti.

I aua rā kāhore he kanikani i roto i te pōuri, me te raiti kaurehu, muramura rānei. Ko tā ngā kaumātua he whakakaha ake i te mura o ngā rāiti kia āta kitea ai mātou kia kaua e tata rawa tētahi ki tētahi. He tino tau mātou i aua wā, ēngari mō ērā e kitea ana i runga i te whakaata i ēnei rā. Kāhore he waipiro, he tarutaru rānei i aua rā.

Ka mutu te kanikani ka inu kaputī, ka kai pihikete. E rua hereni me te hikipene noa iho te utu, arā he rua tekau mā rima hēneti ki ngā moni

o ēnei rā. Kātahi rawa atu te haere ki te kanikani i aua rā. I ēnei rā kāore kau he piritahi tētahi ki tētahi, heoi anō he tū tauwehe, he korikori noa i te nono! Pai kē ki ahau ngā tīkanga o aua wā.

Te Pikitia ki Kapanga

nā Mirth Ngāpō

E moko, haere ai mātou mā runga hōiho mai i Harataunga ki Kapanga i ngā Rāhoroi ki te mātakitaki pikitia. Ko te whare pikitia he rūma nui nei, ā, he ārai mā nei i mua o te rūma e iri ana. He rūma iti anō hoki i runga ake i te pātū o muri, ā, i reira te mīhini whakahaere pikitia.

Noho ai mātou i runga i ngā tūru mārō nei,
ā, kāore nei e pai te noho i te mārō mārika.
Ko ngā tūru o ngā whare pikitia o nāianeī, he
ngohengohe ā muri me ngā taha mō ngā ringa, ā,
pai ana te noho i te ngāwari hoki.

Ka rua ngā wāhanga whakaaturanga o te
pikitia. Ko te wāhanga tuatahi ko ngā pūrongo-
ā-Ao me ngā pikitia whakakata pēnei i a Tom me
Jerry nei. I te tino hātekēhi mārika o ēnei pikitia
ka pakaru mai te pukukata i a mātou. Ko te
wāhanga tuarua te wāhanga e whakaatuhia ai te
pikitia matua, ēngari i mua i taua pikitia matua
rā, ka whai wā ngā tangata ki te haere ki te hoko
aihikirīmi, rare me te inu waireka. He iwa kapa
i hōmai ki a mātou mō te haere ki te pikitia; he
hikipene hei kuhu ki te whare pikitia, ā, ko te
toenga hei hoko kai, aihikirīmi, rare, inu, pihikete
rānei.

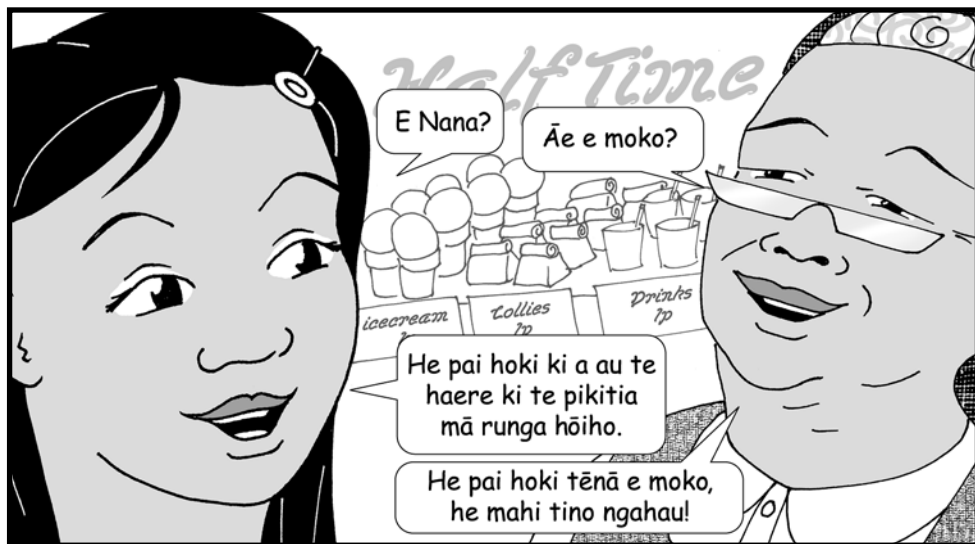

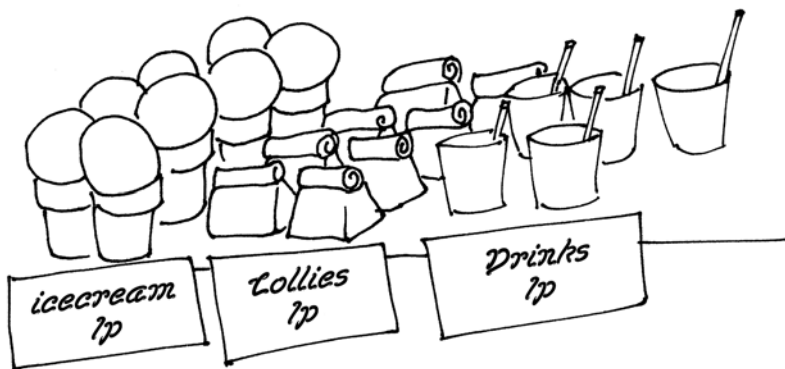
I a au i tīmata ai ki te haere ki te pikitia, koirā te tīmatanga o ngā pikitia kōrero, i mua atu i tērā ko ngā pikitia noa iho o ngā tāngata ka kitea atu. Kāore he reo, i te mea kāore anō kia hangaia te mīhini hei purei, hei rekoata oro. E whakaatutia mai ana ngā kupu kōrero a ngā Kaiwhakaari i runga i te ārai mā. Mēnā kā nui ngā wāhanga omaoma, nekehanga tere o ngā kaiwhakaari ka whakatangi kahatia mai te piana.

Mēna ko ngā wāhanga māriri nei, ka āta ngāwari te tangi a te piana. Koinei hoki te wā i mau kākahu hiraka ai ngā wahine, ā, he waea neti nei i raro i ō rātau kākahu kia pāroha whakataha, whakamua, whakamuri. Ko ngā makawe roa o ngā wāhine i tāwēwē mai ki ō rātou pakihwi. Te mutunga kē mai o te ātaahua, e moko!

Kāore noa iho ngā tama tāne i aro ake ki ngā kākahu o ngā wāhine, i pīrangi kē rātou ki te mātakitaki i ngā kaupoi e whaiwhai Īniana

ana, i a Zorro, i a Batman rāua ko Robin, i a wai
ake rānei. Ahakoa e rua haora pea te roa o te
hokinga ki te kāinga, e pai ana, i te mea he mea
pārekareka te haere ki te pikitia.

Tōku Tupuna me te Tohunga *nā Mirth Ngāpō*

Kāo e moko. Kāhore ā mātou pouaka whakaata i tērā wā. Ka whakarongo kē mātou ki ngā kōrero paki a ō mātou tūpuna.

I tētehi pō ka kōrero mai tōku tupuna mo tētehi kōrero whakawehiwehi e pā ana ki tētehi

tohunga. Ko Paraire tōna ingoa. I kī mai ia, i ērā wā, he tino nui te mana o ngā tohunga. Ka noho wehe rātou ō rātou ake whānau me ō rātou ake hapū i runga ake i te marae. I ngā pō ka pahure koe i tōna whare ka rangona atu ia e karakia ana i roto i tētehi reo tino rerekē. Ka rangona anō hoki ki tētehi tangi taurite ki te tangi a ngā kōiwi. Wehi ana ki te whakarongo atu! Tino tere hei tā mātou oma!

Ahakoia he pai ngā mahi a te tohunga i te nuinga o te wā, mēnā, ka riri rātou, ka mākutuhia koe. Mākutuhia ana, ka mate koe, ka mate rānei tētēhi ō tō whānau. I kōrero mai anō tōku koroua mō tētehi rangatira, ko Patukoha tōna ingoa a, me te tohunga nei me Paraire. Ka whakaitingia a Paraire e Patukoha. Ka kata a Patukoha i mua i te whānau katoa. Ka tino whakatakariri a Paraire. Kāhore a Patukoha e aro atu. Ka mea atu ki a rātou kia kaua e whakapono ki tana mākutu, he kūare noa iho ia.

Aonga ake i a Patukoha e whīkoi ana i te ngahere ka rongō ia i tētehi peka i runga ake i a ia. Ka titiro whakarunga ka kite ia i tētehi peka tōtara e taka iho ana ki runga ki a ia. Ka peke ia ka taka hoki te peka tōtara i taua wā tonu. Mehemea kāhore ia i peke, ka mate ia. Ā ka haere tonu ia. I a ia e whīkoi ana i tētahi pari i te taha moana. Ka paheke ia ka taka ki runga i ngā kōwhatu i te moana. I taua wā tonu ka puta mai tētehi ngaru tino nui rawa atu ka kawea atu ia. Ka kauhoe ia ki uta me te mōhio ko te mākutū a Paraire he tino tuturu. Ka rua ngā wā o taua rā ka tata mate ia.

Kātahi ia ka whai i a Paraire mai i Harataunga i te taha tākutai moana, kātahi a Paraire ka mau i a ia e huna ana i roto i tētehi pohutukawa i Koputauaki. I a ia e mau ana i te toki i tētehi o ōna ringa ka mea atu, “Ki te kore e tango tēnei mākutū i runga i a au ka mate

koe!” Nā te wehi o te tohunga rā ka hikina e ia te mākutu.

Ā, ka pahure ngā tau maha ka hiahia a Patukoha ki tētehi tohunga, ka haere ia ki a Paraire nā runga i te kaha me te mana o tana mahi. Mai i tērā wā ka noho hoa piri pono rāua.

Ka kōrero mai tō mātou tūpuna i ēnei kōrero paki kāhore mātou e mōhio ana e pono ana ngā kōrero kāhore rānei. Ka whakaaro, he kōrero noa iho pea, engari, ka kī mai ia, “He pono te kōrero!” me te titiro mai o ōna karu e kānapa mai ana me te menemene o ōna ngutu. Ki ahau, he horihori pea, engari ko ia tonu ko tō mātou tupuna matua me te mea nei anō hoki he tamariki noa iho mātou.

Ka tupu ake au ka mōhio au ki te mana o te tohunga i roto i āna mahi nanakia, i roto hoki i āna mahi rerekē, tapu hoki. He mātauranga ake nōna, he taonga tuku iho i heke mai, i

tohungia mai e ngā tohunga o mua. Na tōna ake
mōhiotanga mātauranga hoki, he tangata tino
rongonui ia ki te iwi whānui o tōna kāinga.

*'Ko Moehau te maunga
Ko Tīkapa te moana
Ko Hauraki te whenua'*

*Hui e
Taiki e*

Ānei he kohikohinga kōrero e pā ana ki te whakatipuranganga a ngā rūruhi me ngā koroheke. He whakaemi kōrero tēnei i ngā rautau o mua noa atu, ā, mei kore ake te pupuru mai i ēnei kōrero, kore rawa atu ā tātou nei tamariki mokopuna kia pono mai ki te āhei o te tipuranga a ngā mātua tūpuna e pēnei ake ana.

E hāngai ana i ēnei kōrero ki te tamaiti e uiui atu ana ki tōna kuia me ngā pātai e pēnei ana: Nana kia ahatia ngā kūtai o mua ka tipu ake ki roto i tētahi ipu kaimoana? Nana i haere ai koe ki ngā Karapu Pō Kanikani? Nana i pāngia koe e te weriweri kutu? Nana he ūwhiūwhi wai o koutou o mua? Nana i kai āu te parāoa Vogels o mua?

Nā ngā whakautu katoa a te kuia ki roto i ōna ake wheako whakatipuranga i ngā tau 1930 tae noa atu ki ngā tau 1940. Ehara i te mea nō Hauraki noa iho ngā kōrero nei heoi anō he whānui rawa ki ngā whānau Māori katoa huri noa i te motu. He kohikohinga kōrero ēnei i te tipuranga a ngā tamariki Māori o mua noa atu.

